

ЗАМИРАХОН ИСАҚОВА

ОЛИМНИНГ

**ПРОФЕССИОНАЛЛАШУВИ ВА ИЖТИМОЙ
МАСЪУЛИЯТИ**

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМА

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА
ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ**

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ИЖТИМОЙ ФАНЛАР КАФЕДРАСИ

ЗАМИРАХОН ИСАҚОВА

**ОЛИМНИНГ ПРОФЕССИОНАЛЛАШУВИ
ВА ИЖТИМОЙ МАСЪУЛИЯТИ**

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМА

Глобаллашув жараёнида илмий тадқиқотда олимнинг эркинлиги ва ижтимоий назорат уйғунлиги, илмий фаолиятни ижтимоий назорат қилиш воситалари: эксперт ва коллегиял ташкилотлар, маслаҳат кенгашлари, илмий лойиҳалар экспертизаси, Олий аттестация комиссиясининг олим илмий фаолиятига баҳо берувчи муассаса эканлиги, ижтимоий масъулият тушунчаси ва унинг зарурияти, супер интеллектуал элита, интеллектуал элита, илм аҳлининг таснифи, Ўзбекистон интеллектуал элитаси ва уларга ишлаш учун яратилган шароитлар, олимлар билан учрашувлар, конгресс, форум, симпозиум, конференция, семинарнинг ёш тадқиқотчилар илмий аураси шаклланишидаги ўрни, ҳозирги замон олимнинг портрети, консенсуснинг шакллари ва даражалари, халқаро жамоатчиликнинг фанга таъсири, илмий тадқиқотда ижтимоий этика қоидалари, юқори танқидийлик ва ижодий танқидийлик оқибатлари, муаллифлик ҳуқуқи ва унинг бузилиши оқибатларини теран англаш муҳимдир. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги томонидан тасдиқланган “Илмий тадқиқот методологияси” курси бўйича I босқич барча мутахассисликлар магистратураси учун тасдиқланган намунавий ўқув дастури асосида, моҳиятан янгида руҳда, ижодкорлик ва креативлик мезони асосида тайёрланган “Олимнинг профессионаллашуви ва ижтимоий масъулияти” номли ўқув-услубий қўлланма муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўқув-услубий қўлланма магистрлар, ёш педагоглар, тадқиқотчилар, илмий тадқиқот ишига қизиққан талабалар, олим шахсининг шаклланишига доир билимларни эгаллаш истагидаги кенг китобхонларга мўлжалланган.

Исақова З.Р. Олимнинг профессионаллашуви ва ижтимоий масъулияти. Магистратура таълим йўналиши талабалари учун ўқув-услубий қўлланма. – Наманган, 2024. – 72 б.

Тақризчилар

Бахтиёр Тўраев
фалсафа фанлар доктори, профессор

Абдулла Расулов
тарих фанлар доктори, профессор

Қодирқул Рўзматзода
фалсафа фанлари доктори, профессор

Ўқув-услубий қўлланма Наманган давлат университети Кенгашининг 2024 йил 25 январдаги 6-сонли қарори билан тасдиқланиб, нашрга тавсия этилган.

Ўқув-услугий қўлланмани илм-фаннинг фидойи олимларига бағишлайман

Олим комил инсондир. Инсонни ҳайвондан ажратиб турадиган муҳим ҳақиқат илм туйфайлидир. Инсон нима билан шарафланган бўлса, ўша нарса билан инсон бўлади. Унинг афзаллиги жисмоний қувватида эмас, билъақс туя инсондан бақувватроқ. Инсон жисмининг катталиги билан ҳам афзал эмас, зеро, фил ундан каттароқ. Инсоннинг афзаллиги унинг шижоати билан ўлчанмайди. Шер инсондан шижоатлироқ. Инсон еб-ичиш билан афзал эмас. Хўкизнинг қорни улканроқ. Инсон шаҳвати билан ҳам афзал эмас. Чумчуқ шаҳватда инсондан кучлироқ. Демак, инсон фақат илм учун яратилган. Зеро, инсон илм билан барча яратиқлардан мукаррамдир. Ҳадисга кўра, олимлар Пайғамбар (с.а.в.)нинг ворисларидир

Абдуллоҳ ибн Муборак

Сўзбоши ўрнида. Олимнинг ахлоқий масъулияти

Олимлик масъулияти жамият ва инсон тақдири, Ер шари ва инсоният келажаги, ижтимоий, гуманистик, ахлоқий муҳитнинг, биосферада соғлом экологик маконнинг барқарор сақланишини эътиборга олган ҳолда илмий тадқиқотларни олиб борувчи ҳар бир илм аҳлининг ҳаётий позициясидир¹.

Олим илмнинг қадр-қимматини яхши англаган ҳолда илмни илм қадрини ҳис қила олмайдиган кишилар қўлига топширмаслиги, илмни доимо гуманистик мақсадларга йўналтира олиши лозим. Олим назарий илмни амалиёт билан боғлай олиши, фан, техника ва технологияни инсон ва инсониятнинг олийжаноб мақсадлари учун хизмат қилдиришга тинмай ғамхўрлик қилиши, илмни индивидуалистик, агрессив зўравонлик ва тажоввузкорлик мақсадларига хизмат қилишининг олдини олиши мақсадга мувофиқдир.

Илмнинг асосида илмий ҳақиқатларга эришиш ётади. Шу сабабли олимлик масъулияти доимо ҳақиқат учун интилиш, ёлғончиликдан, юзакилик ва сунъийликдан сақланишни талаб қилади. Шарқ мутафаккирларининг “Бошингга қилич тушса ҳам ёлғон гапирма” деган ўғити айнан илм аҳлига қаратилгандир.

Олим мазлумларнинг ҳимоячиси бўлиши, оламда ёвузлик ва жаҳолатнинг ҳукмрон бўлишига қарши чиқиши, илмий тадқиқотларнинг инсоният бошига қирғин келтирувчи қуроллар яратиш учун хизмат қилишига йўл қўймаслиги зарурдир. Бунинг учун, энг аввало, тафаккур соғлом маънавият измида бўлиши лозим. Бу масала билан махсус фан “Фан этикаси” шуғулланади.

¹ Нравственная ответственность ученого // Словарь философских терминов. Научная редакция профессора В.Г.Кузнецова. – Москва: ИНФРА-М, 2007. – С. 367-368.

Олимлик масъулияти шундай ахлоқий масалаки, бир томондан олимнинг илмий жамоада муайян ахлоқий ваиятнинг сақланишига, ўзаро мулоқотларда, ҳамкорликда, биргаликда изланишлар олиб боришда, илмий экспедициялардаги экстремал шароитларда ўзаро аҳилликда яшашда, бир-бирини қўллаб-қувватлашда, жавобгарлиги, масъулияти масаласи кўндаланг бўлса, бошқа томондан олимнинг тадқиқоти келажакда кимга ва нимага хизмат қилиши мумкинлиги олдидаги жавобгарлиги масаласи ўртага чиқади. Бу борада илм аҳлининг дунёда тинчлик ва барқарорликни сақлаш йўлидаги ҳамжиҳатликларини мисол тариқасида келтириш мумкин (“Гринпис”, “Эйнштейн-Рассел манифести”, “Пагоуш”² ҳаракати”, “Рим клуби” ва бошқ.).

Бугунги кунда, афсус билан таъкидлаш ўринлики, илм йўлига адашиб кириб қолган баъзи “олғир”ларнинг ўз шахсига ортиқча баҳо бериши, мансабпарастлиги, сон ортидан қувиши, манманлиги туфайли илмий тадқиқот йўналишлари ўзгариб кетиши, моддий манфаатдорлик ортидан қувиши натижасида илмий кашфиётларнинг ёвуз кучлар қўлига тушиб қолиши каби нохуш вазиятлар олим шахсидан юксак ахлоқий интизомни талаб қилиши жиддий муаммога айлангани сир эмас. Ана шундай масъулият туйғусига эга бўлмаган олим, генетик инженерия фанини озиқ-овқатлар сифатининг бузилишига, фақат транспортировка учун мўлжалланган мева ва полиз махсулотлари етиштиришга йўналтирди. Натижада озиқ-овқатларнинг таъми, ҳиди ва озуқавий аҳамиятини пасайтирди. Сунъий озиқ-овқатлар таркибидаги кимёвий моддалар инсон организмига салбий таъсир кўрсатиб, уларда турли хил касалликларнинг авж олишига сабаб бўлди. Бу эса олим шахсидан юксак ахлоқийлик, яъни генетик инженерияни қўллашда инсон саломатлиги ва табиатни муҳофаза қилишга

² <http://ponjatija.ru/node/646>

алоҳида эътибор қаратишни талаб этади. Олим озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида сунъий озиқ-овқатларнинг инсон организмига таъсирини ўрганиши ва уларнинг хавфсизлигини таъминлаш чораларини кўриши керак.

Ҳар бир олим тадқиқотчи сифатида инсоният келажаги қаршида, табиатдаги табиий мувозанатнинг сақланишида масъул ва жавобгар эканлигини унутмаслиги лозим³. Инсоният келажаги ва табиий мувозанатнинг сақланиши уларнинг қўлларида. Олим тадқиқот ишини олиб борар экан, қуйидагиларни эсда тутиши керак:

1. Ахлоқий масъулият. Олим ҳар қандай тадқиқотнинг инсон ҳаёти ва табиатга бўлган таъсирини ўйлаб кўриши, ахлоқий меъёрларга риоя қилиши муҳим.

2. Жавобгарлик ҳисси. Олим тадқиқот натижалари учун жавобгарликни ҳис этиши ва унинг салбий оқибатларини олиб ташлаш чораларини олдиндан кўра олиши керак.

3. Шаффофлик. Олим тадқиқотининг натижаларини очиқ ва шаффоф ҳолда жамоатчиликка етказиши мақсадга мувофиқ.

4. Ўзаро ҳамкорлик. Ҳар бир олим бошқа олим, мутахассис ва жамоатчилик билан ҳамкорликда ишлаши ва муаммоларни ҳамжиҳатликда ҳал қилиши зарур.

Олимнинг тадқиқот ишига масъулиятли ёндашуви ва ахлоқий меъёрларга риоя қилиши, генетик инженерия каби кучли технологияларни инсоният ва табиат манфаатлари йўлида қўллашга имкон беради. Аксинча, олимнинг масъулиятсизлиги юқумли касалликларнинг аҳоли орасида ёйилиб кетишига ҳам сабаб бўлиши мумкин. Айрим эпидемия ва пандемияларнинг юзага келишида биологик объектларни

³ Тураев Б.О. Инсон, унинг эътиқоди, жамият, коинот: тараққиёти муаммолари ва ҳозирги замон // “Инсон, унинг эътиқоди, жамият, коинот: тараққиёти муаммолари ва ҳозирги замон” мавзусидаги илмий-назарий семинар материаллари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2015. – Б.19-35.

муҳофаза қилишда йўл қўйилган эҳтиётсизликлар роль ўйнаганлиги айна ҳақиқатдир. Жумладан, COVID-19 пандемиясининг келиб чиқиши ҳайвонлардан инсонга вируснинг юқишида эҳтиётсизлик ва табиатга нисбатан бепарволик оқибатидир.

Хулоса шуки, олимнинг масъулиятли ёндашуви ва табиатга нисбатан эҳтиёткорлик билан ёндашиши инсоният келажаги учун муҳим аҳамиятга эга.

Бахтиёр Оманович Тураев

**фалсафа фанлари доктори, профессор
Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази
директори Бош маслаҳатчиси**

Кириш. Илмнинг лаззати

Глобаллашган дунёда яшаш учун кўп билиш ва ҳаракат қилиш давр талабига айланди. Буларнинг барчаси таҳсил ва таълим билан амалга ошади. Миллатнинг дунё халқлари интеллектуал тараққиётидан орқада қолиб кетишининг сабаблари ҳар бир афкор омма каби мазкур ўқув-услубий қўлланма муаллифини ҳам жиддий изланишларга чорлади: “Алишер Навоий (ваф. 1501 й.) беш ёшида буюк шоир Лутфий (ваф. 1465 й.)нинг эътибори ва эътирофига сазовор бўлиш билан бирга, замонасининг “малик ул-каломи” турк ва форс тилларида битилган ғазалларини “Оразин ёпқоч кўзимдин, сочилур ҳар лаҳза ёш ...” билан бошланувчи ғазалига алмаштиришига рози бўлган: “Агар муяссар бўлса эди, ўзимнинг ўн-ўн икки минг форсий ва туркий байтимни шу ғазалга алмаштирар эдим”. Бунинг асл сабаби нимада? Нима учун исталган шароит ва муҳит муҳайё бўлгани ҳолда технология, ахборот ва техника юксалган даврнинг беш ёшли болакайлари иқтидор ва истеъдод борасида Алишер Навоийга тенг кела олмаяпти?

Бунинг сабабини таҳлил қилиш орқали муаммонинг асл ечимини топишга муваффақ бўлдим: биринчи сабаб, болаларнинг ёшлигидан бошлаб ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга етарли эътибор берилмаслиги, уларни ШАХС сифатида тарбияланмаслиги билан боғлиқ бўлса, иккинчидан, болалардаги иқтидор ва истеъдод шуълалари “порлаган” пайтда фавқулодда янгилик ҳашаматга берилган ва илм-фанга қизиқиши ҳам, етарли вақти ва имконияти ҳам бўлмаган ота-оналар томонидан ҳам, анъанавий қолипдан чиқа олмаган тарбиячи ва устозлар томонидан ҳам қаршилик кўрсатилиши билан изоҳланади.

Аслида миллатнинг дунё халқлари интеллектуал ўсишидан орқада қолиб кетишининг сабаблари кўп ва бу

масала жуда мураккаб. Аммо таълим тизимини ислоҳ қилиш, маданиятни ривожлантириш, иқтисодий шароитни яхшилаш ва ижтимоий онгни ўзгартириш орқали миллатнинг интеллектуал ривожини тезлаштириш имкони мавжуд.

Масаланинг яна бир актуал аспекти ҳам борки, токи илмнинг лаззати бўлмас экан, беш ёшида лутфийларни беназир ғазали билан лол қолдирган алишер навоийлар кашф бўлмайди. Илмнинг лаззатини “ҳис” этган инсон илм орқали дунёни тушуниш ҳиссини идрок қилиб, ўз иқтидорини тўлиқ намоён эта олади.

Ҳар бир нарсанинг ўз таъби, ўз меъёри, ўз ифори, ўзига яраша лаззати бор. Қачонки таълим ва тарбияга ўзаро муштарак бўлса, истеъдодлар, иқтидорлар бўй кўрсатади. Илмнинг лаззати ҳақиқатни кашф қилиш, янги илмий тушунчаларни ўзлаштириш, муаммоларни ҳал қилиш ва дунёни чуқурроқ тушуниш орқали келадиган қаноатлантириш ҳисси. У туфайли олимнинг илмга қизиқиши ошади, янги маълумотлар тўплаш, таҳлил қилиш, янги кашфиётлар яратишга ундайди. Илмнинг лаззати бетакрор ва беназирдир. Илмнинг лаззати туфайли ижодийлик қобилияти ривожланиб, олимни янги ғояларни ишлаб чиқишга рағбатлантиради, янги технологиялар ва даволаш усуллари ишлаб чиқишга илҳомлантирадики, бунинг сирини англаш мушкул, яъни “мағиз”га етишиш учун “данак”ни ёриб ўтиш керак.

Илму ҳикмат олимга Аллоҳнинг лутф-иноятидир. Илмнинг сурати китоблардан ҳосил бўлса, илмнинг ҳақиқати амал қилишдан, илмнинг лаззати эса олимларнинг суҳбати орқали ҳосил бўлади. Хулоса шуки, ҳар бир тадқиқотчи фитратан ўзига юклатилган вазифага фидойи бўлса, яратувчилик, бунёдкорлик, янгиликлар кашф эта олиш иқтидори билан илмнинг лаззатидан баҳраманд бўлиб, илм орқали дунёни янгича тарзда кўра олади.

Илмий тадқиқотда эркинлик ва ижтимоий назорат

Илмий тадқиқотда эркинлик ва ижтимоий назорат ўртасидаги муносабатлар мураккаб ва муҳим масала. Иккаласи ҳам илмнинг ривожланиши учун муҳим бўлса-да, улар бири-бирига зид келиши мумкин.

Илмий тадқиқотда эркинлик қуйидагиларни англатади:

а) мавзу танлаш эркинлиги, яъни олимнинг ўзи хоҳлаган мавзунини танлаб тадқиқ қила олиши;

б) тадқиқот усуллари танлаш эркинлиги;

в) тадқиқот натижалари ҳақида эркин фикр билдириш;

г) танқид қилиш эркинлиги;

д) илмий жамоатчилик билан ҳамкорлик қилиш эркинлиги.

Ижтимоий назорат эса қуйидагиларни англатади:

а) ахлоқий қоидалар устуворлиги, яъни олимнинг тадқиқотни ахлоқий мезонлар доирасида олиб бориши;

б) олим ўз тадқиқотининг жамиятга таъсирини ҳисобга олиши;

в) илмий этика қоидаларига риоя қилиши;

г) молиявий барқарорлик;

д) илмий жамоатчилик назорати, жамоатчилик фикри;

е) қонунчилик ва хавфсизлик, атроф-муҳит, инсон ҳуқуқлари, жамоат саломатлиги талабларига мувофиқлик.

Хуллас, илмий тадқиқотда эркинлик ва ижтимоий назорат ўртасида мувозанат сақлаш муҳим. Эркинлик илмий тараққиётни тезлаштиришга ёрдам беради. Ижтимоий назорат илмнинг ахлоқий ва ижтимоий манфаатларга мос бўлишини таъминлайди.

Илмий ҳамжамиятда фаннинг эркинлиги тамойили

Илмий ҳамжамиятда фаннинг эркинлиги тамойили илмий тадқиқотларнинг ривожланиши ва мамлакат келажаги учун муҳим бўлиб, олимга ўз фикрларини эркин ифода қилиш, янги ғояларни ишлаб чиқиш ва тадқиқотларни ўз ихтиёрига кўра юритишга имкон беради.

Фаннинг эркинлиги тамойилининг муҳим аспекти мавзу танлаш эркинлиги, тадқиқот усулларини танлаш эркинлиги, фикр билдириш эркинлиги, танқид қилиш эркинлиги, илмий жамоатчилик билан ҳамкорлик қилиш эркинлигида теран намён бўлади. Шу билан бирга, олим ўз тадқиқотлари учун керак бўлган маълумотларга эришиш, ўз тадқиқотлари натижаларини чоп этиш учун илмий нашрларни эркин танлаш, илмий конференцияларда эркин иштирок этиш, ўзлари хоҳлаган илмий лойиҳаларда эркин иштирок этиш имкониятига эга бўладилар.

Олим ўз тадқиқотларини молиялаштириш учун манбаларни эркин танлаши, ўз тадқиқотларини олиб боришда илмий этика қоидаларини эркин танлаши, тадқиқот натижаларини эркин тарқатиши, илмий мунозараларда эркин иштирок этиши, илмий тадқиқотларни юритиш учун зарур бўлган инфратузилмага ихтиёрий эришиши, илмий жамоатчилик фикрини эркин ифода қилиши, илмий тадқиқотлар натижаларини эркин танқид қилиши, илмий тадқиқотлар натижаларини эркин тарқатиши, монография тарзида нашр этириши, молиялаштириши, патентлаши, коммерциялаштириши мақсадга мувофиқ.

Фаннинг эркинлиги тамойили илмнинг ривожланиши учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у олимларга ўз қобилиятларини тўлиқ ишлатишга ва мамлакат барқарорлигига ҳисса қўшишга имкон беради.

Мавзу танлаш эркинлиги ва унинг ижтимоий назорати

Мавзу танлаш эркинлиги қуйидагиларни англатади:

- а) қизиқиш;
- б) илмий интуиция;
- в) илмий муаммоларни ҳал қилиш;
- г) янги кашфиётлар қилиш учун мавзу танлаш;
- д) жамият учун фойдали бўлган мавзунини танлаш;
- е) шахсий амбиция;
- ё) илмий этика қоидаларига мос мавзу танлаш;
- ж) илмий тараққиётга ҳисса қўшадиган мавзу танлаш

Мавзу танлашда ижтимоий назорат муҳим бўлиб, ҳар бир тадқиқотчи ўз тадқиқотларининг жамиятга таъсирини ҳисобга олиши, тадқиқотларни ахлоқий қоидалар бўйича олиб бориши, ўз тадқиқотларини қонунчилик талабларига мувофиқ ўтказиши, хавфсизлик, жамоат саломатлиги, атроф-муҳитга таъсирини ҳисобга олиши, тўпланган маълумотларни хавфсиз сақлашга масъул бўлиши, очиқ ва шаффоф тадқиқот ўтказишлари талаб этилади.

Хуллас, мавзу танлаш эркинлиги ва ижтимоий назорат ўртасидаги мувозанат илмнинг ривожланиши учун муҳим. Эркинлик олимларга ўз қобилиятларини тўлиқ ишлатишга ва янги кашфиётлар қилишга имкон беради, ижтимоий назорат эса илмнинг ахлоқийлиги ва омма манфаатларига мос бўлишини таъминлайди.

**Илмий фаолиятни ижтимоий назорат қилиш воситалари:
экспертлар кенгаши, коллегиял ташкилотлар, маслаҳат
кенгашлари**

Илмий фаолиятни ижтимоий назорат қилиш воситалари илмнинг ривожланиши ва жамият манфаатларини ҳимоя

қилиш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу воситалар орқали илмий тадқиқотларнинг сифати ва ахлоқий томонлари назорат қилинади. Илмий этика қоидалари бажарилиши таъминланиб, илмнинг жамиятга таъсири баҳоланади.

Илмий фаолиятни ижтимоий назорат қилиш воситалари қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Экспертлар кенгашлари. Экспертлар кенгашлари муайян соҳадаги етакчи олимлардан ташкил топган бўлиб, илмий лойиҳаларни баҳолаш, илмий мақолаларни танқид қилиш ва илмий тадқиқотларнинг сифатини назорат қилиш билан шуғулланадилар.

2. Коллегиал ташкилотлар. Коллегиал ташкилотлар муайян соҳадаги олимларни бирлаштириб, илмий этика қоидаларини бажарилишини назорат қилиш, илмий мунозараларни ташкил қилиш ва илмий жамоатчиликнинг фикрини билдириш билан шуғулланадилар.

3. Маслаҳат кенгашлари. Маслаҳат кенгашлари илмий тадқиқотларни юритиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш учун ташкил топган бўлиб, илмий лойиҳаларни конструкциялаш, илмий тадқиқотларнинг стратегиясини белгилаш ва илмнинг жамиятга таъсирини баҳолаш билан шуғулланадилар.

4. Илмий журналлар. Илмий журналлар олимлар тадқиқотлари натижаларини чоп этиш учун платформа бўлиб хизмат қилади. Журналларда чоп этиладиган мақолалар экспертлар томонидан танқид қилинади ва сифат назорати ўтказилади.

5. Илмий конференциялар. Илмий конференциялар олимларга ўз тадқиқотлари натижаларини тақдим қилиш ва бошқа олимлар билан мунозара қилиш имконини беради. Конференцияларда тақдим этиладиган маърузалар ва мақолалар экспертлар томонидан баҳоланади.

6. Илмий грантлар. Илмий грантлар олимларга тадқиқотларини молиялаштириш учун берилади. Грантлар бериш жараёнида илмий лойиҳаларнинг сифати ва аҳамияти баҳоланади.

7. Илмий этика қоидалари. Илмий этика қоидалари олимлар ўз тадқиқотларини олиб боришда ахлоқий меъёрларга риоя қилишларини таъминлайди.

8. Илмий жамоатчилик назорати. Илмий жамоатчилик олимларнинг тадқиқотларини назорат қилиш ва танқид қилиш ҳуқуқига эга.

9. Жамоатчилик фикри. Олимлар ўз тадқиқотларининг жамоатчилик фикрига таъсирини ҳисобга олишлари керак.

10. Қонунчилик. Олимлар ўз тадқиқотларини қонунчилик талабларига мувофиқ олиб боришлари керак.

11. Хавфсизлик. Олимлар ўз тадқиқотлари хавфсизлик талабларига мувофиқ олиб боришлари керак.

12. Жамоат соғлиғи. Олимлар ўз тадқиқотлари жамоат соғлиғига таъсирини ҳисобга олишлари керак.

13. Атроф-муҳит. Олимлар ўз тадқиқотлари атроф-муҳитга таъсирини ҳисобга олишлари керак.

14. Инсон ҳуқуқлари. Олимлар тадқиқотларини инсон ҳуқуқларига таъсирини ҳисобга олишлари керак.

15. Маълумотлар хавфсизлиги. Олимлар ўз тадқиқотлари давомида тўпланган маълумотларни хавфсиз сақлашга масъулдирлар.

16. Илмий ахлоқ. Олимлар ўз тадқиқотларини ахлоқий қоидалар бўйича олиб боришлари керак.

17. Очиқлик. Олимлар ўз тадқиқотлари ҳақида очиқ ва шаффоф бўлишлари керак.

18. Жамоатчилик билан ҳамкорлик. Олимлар жамоатчилик билан ҳамкорлик қилиши ва ўз тадқиқотлари ҳақида маълумот бериши керак.

19. Илмий натижаларни патентлаш. Олимлар ўз тадқиқотлари натижаларини патентлаш ҳуқуқига эга бўлишлари керак.

20. Илмий натижаларни коммерциялаштириш. Олимлар ўз тадқиқотлари натижаларини коммерциялаштириш ҳуқуқига эга бўлишлари керак.

Илмий фаолиятни ижтимоий назорат қилиш воситалари илмнинг ривожланиши ва жамият манфаатларини ҳимоя қилиш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу воситалар орқали илмий тадқиқотларнинг сифати ва ахлоқий томонлари назорат қилинади, илмий этика қоидалари бажарилиши таъминланади ва илмнинг ижтимоий таъсири баҳоланади.

Олий аттестация комиссияси олим илмий фаолиятига ҳаққоний баҳо берувчи ташкилот

Олий аттестация комиссияси (ОАК) илмий фаолиятни баҳолаш ва илмий унвонлар бериш бўйича муҳим роль ўйнайди. У олимларнинг илмий фаолиятига ҳаққоний баҳо бериш учун қуйидаги мезонларни қўллайди:

1. Илмий нашрлар. Олимнинг илмий нашрларининг сифати ва аҳамияти баҳоланади. Нашрларнинг илмий журналларда чоп этиш даражаси, илмий конференцияларда тақдим этиш даражаси, илмий китоблар ёзиш даражаси ҳисобга олинади.

2. Илмий тадқиқотларнинг аҳамияти. Олимнинг илмий тадқиқотларининг илмий тараққиётга қўшган ҳиссаси баҳоланади. Тадқиқотларнинг янгилиги, амалий аҳамияти, илмий жамоатчилик томонидан қабул қилиниши ҳисобга олинади.

3. Илмий лойиҳалар. Олимнинг илмий лойиҳаларда иштирок этиш тажрибаси баҳоланади. Лойиҳаларнинг

аҳамияти, молиялаштириш даражаси, натижалари ҳисобга олинади.

4. Илмий йўналиш. Олимнинг илмий йўналишининг ривожланиши ва унинг соҳасидаги ўрни баҳоланади. Олимнинг илмий йўналишининг аҳамияти, илмий жамоатчилик томонидан қабул қилиниши ҳисобга олинади.

5. Илмий кадрлар тайёрлаш. Олимнинг илмий кадрлар тайёрлашдаги ҳиссаси баҳоланади. Олимнинг илмий йўналиши бўйича талабалар тайёрлаш даражаси, илмий маслаҳатчилик тажрибаси ҳисобга олинади.

6. Илмий фаолиятнинг жамиятга таъсири. Олимнинг илмий фаолияти унинг жамиятга қўшган ҳиссасига кўра баҳоланади. Тадқиқотларнинг амалий аҳамиятини баҳолашда олимнинг жамият тараққиётига қўшган ҳиссаси ҳисобга олинади.

7. Илмий ахлоқ. Олимнинг илмий ахлоқ қоидаларига риоя қилиши баҳоланади. Олимнинг илмий маълумотларни сохталаш, плагиат қилиш ёки бошқа ахлоқсиз ҳаракатлар билан шуғулланмаслиги ҳисобга олинади.

8. Илмий мунозараларда иштирок. Олимнинг илмий мунозараларда иштирок этиш тажрибаси баҳоланади. Олимнинг илмий мунозараларда фаол иштирок этиши, ўз фикрларини эркин ифода қилиши ҳисобга олинади.

9. Илмий жамоатчилик билан ҳамкорлик. Олимнинг илмий жамоатчилик билан ҳамкорлик қилиш тажрибаси баҳоланади. Олимнинг илмий лойиҳаларда ҳамкорлик қилиши, илмий мақолаларни ҳаммуаллифликда ёзиши ҳисобга олинади.

10. Илмий тадқиқотларнинг сифати. Олимнинг илмий тадқиқотларининг сифати баҳоланади. Тадқиқотларнинг методологияси, натижаларининг аниқлиги, хулосаларнинг асослилиги ҳисобга олинади.

11. Илмий нашрларнинг таъсири. Олимнинг илмий нашрларининг илмий жамоатчиликка қўшган таъсири баҳоланади. Нашрларнинг цитация қилиниши, илмий жамоатчилик томонидан қабул қилиниши ҳисобга олинади.

12. Илмий тадқиқотларнинг амалий аҳамияти. Олимнинг илмий тадқиқотларининг амалий аҳамияти баҳоланади. Тадқиқотларнинг цивилизация тараққиётига қўшган ҳиссаси, технологиялар ривожланишига қўшган ҳиссаси ҳисобга олинади.

13. Илмий кадрлар тайёрлаш сифати. Олимнинг илмий кадрлар тайёрлашдаги ҳиссаси баҳоланади. Олимнинг илмий йўналиши бўйича талабалар тайёрлаш сифати, илмий маслаҳатчилик тажрибаси ҳисобга олинади.

14. Илмий фаолиятнинг халқаро миқёсдаги таъсири. Олимнинг илмий фаолиятининг халқаро миқёсдаги таъсири баҳоланади. Олимнинг халқаро илмий журналларда чоп этиш даражаси, халқаро илмий конференцияларда иштирок этиш даражаси ҳисобга олинади.

15. Илмий йўналишнинг ривожланишига қўшган ҳисса Олимнинг ўз илмий йўналиши ривожланишига қўшган ҳиссаси баҳоланади. Олимнинг илмий йўналишнинг янги тушунчаларини ишлаб чиқиши, илмий жамоатчилик томонидан қабул қилиниши ҳисобга олинади.

16. Илмий фаолиятнинг инновацион характери. Олимнинг илмий фаолиятининг инновацион характери баҳоланади. Олимнинг янги технологияларни ишлаб чиқиши, янги усулларни қўллаши ҳисобга олинади.

17. Илмий тадқиқотларнинг ижтимоий аҳамияти. Олимнинг илмий тадқиқотларининг ижтимоий аҳамияти баҳоланади. Тадқиқотларнинг ижтимоий муаммоларини ҳал қилиш, инсон ҳаётини яхшилашга қўшган ҳиссаси ҳисобга олинади.

Олий аттестация комиссияси (ОАК) олимларнинг илмий фаолиятига ҳаққоний баҳо бериш учун кўплаб мезонларни қўллайди. Бу мезонлар орқали илмий унвонлар бериш жараёни шаффоф ва адолатли бўлиши таъминланади. Аммо, баъзи ҳолларда ОАК томонидан бериладиган баҳо олимнинг илмий фаолиятининг барча жиҳатларини тўлиқ акс эттирмаслиги мумкин. Масалан, ОАК кўпинча олимнинг илмий нашрлари ва илмий лойиҳалардаги иштирокига асосланиб баҳо беради. Аммо, олимнинг илмий фаолиятининг бошқа жиҳатлари, масалан, илмий кадрлар тайёрлаш, илмий жамоатчилик билан ҳамкорлик қилиш ва илмий мунозараларда иштирок этиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

ОАК томонидан бериладиган баҳо олимнинг шахсий хусусиятларига ҳам таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, баъзи олимлар ўз фикрларини эркин ифода қилишдан қўрқишлари мумкин ёки илмий жамоатчилик билан ҳамкорлик қилишдан қийналишлари мумкин. Шунинг учун, ОАК томонидан бериладиган баҳо олимнинг илмий фаолиятининг барча жиҳатларини тўлиқ акс эттирмаслиги ва олимнинг шахсий хусусиятларига ҳам таъсир кўрсатиши мумкин.

ОАК илмий унвонлар бериш жараёнини шаффоф ва адолатли бўлишини таъминлаш учун муҳим роль ўйнайди. ОАК томонидан бериладиган баҳо олимнинг илмий фаолиятининг муҳим кўрсаткичи бўлиб хизмат қилади.

Хуллас, ОАК илмий унвонлар бериш жараёнини бошқаришда муҳим аҳамиятга эга, аммо унинг баҳолари олимнинг илмий фаолиятининг барча жиҳатларини тўлиқ акс эттирмаслиги мумкин.

Нейтрализм ва ижтимоий масъулият

Нейтрализм ва ижтимоий масъулият бир-бирига қарама-қарши тушунчалардир. Нейтрализм бетарафликни англатади, яъни ҳеч қандай томонни қўллаб-қувватлаш ёки қарши чиқиш йўқ.

Ижтимоий масъулият жамиятга таъсир кўрсатадиган ҳаракатлар учун масъулиятни англатади.

Нейтрализм ва ижтимоий масъулият ўртасидаги муносабатлар диалектикасида қуйидаги аспектлар намоён бўлади: нейтрализм (бетарафлик, объективлик, ҳеч қандай қаршиликсиз, барча фикрларни ҳисобга олиш, зиддият ва конфликтларнинг олдини олиш, барча томонлар орасида мувозанатни сақлаш, толерантлик, барча фикрларни ҳурмат қилиш, барқарорликни сақлаш) ва ижтимоий масъулият (жамиятга таъсир кўрсатадиган ҳаракатлар учун масъулият, ахлоқий меъёрлар, миллат манфаатларини ҳимоя қилиш, ижтимоий фойдали ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш, ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш, инсон ҳуқуқлари, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, тинчликни сақлаш, ҳамжамият билан ҳамкорлик қилиш) бир-бирига қарама-қарши турган тушунчалар бўлса ҳам, улар ўртасида мувозанатни сақлаш муҳим.

Нейтрализм илмий тадқиқотда объективлик ва толерантликни ривожлантиришга кўмаклашса, ижтимоий масъулият эса халқ манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда мамлакат тараққиётига ҳисса қўшишга ёрдам беради.

Фандаги нейтрализм – дин, ахлоқ, сиёсатга аралашмаслик ифодаси

Фандаги нейтрализм илмнинг дин, ахлоқ ва сиёсатга аралашмаслигини англатади. У илмнинг объективлик ва бетарафлик принципларига асосланган.

Фандаги нейтрализмнинг ўзига хослиги қуйидагича:

а) илмнинг объективлиги. Фан объектив бўлиши керак, яъни у шахсий фикрлар, иймон ёки сиёсий қарашларга таъсир кўрсатмаслиги керак;

б) илмнинг бетараф бўлиши. Фан бетараф бўлиши керак, яъни у ҳеч қандай томонни қўллаб-қувватламаслиги керак;

в) илмнинг ахлоқий меъёрларга боғлиқ бўлмаслиги. Фан ахлоқий меъёрларга боғлиқ бўлмаслиги керак, яъни у ахлоқий қоидаларни бузмаслиги керак;

г) илмнинг сиёсий таъсирларга боғлиқ бўлмаслиги. Фан сиёсий таъсирларга боғлиқ бўлмаслиги керак, яъни у сиёсий мақсадлар учун ишлатилмаслиги керак;

д) илмнинг динга боғлиқ бўлмаслиги. Фан динга боғлиқ бўлмаслиги керак, яъни у дин билан боғлиқ бўлган тушунчаларни рад этмаслиги керак;

е) илмнинг ўзига хос усуллари мавжудлиги. Фан ўзига хос усулларга эга бўлиб, у тажриба, кузатув ва маълумотларни таҳлил қилишга асосланган;

ё) илмнинг ҳақиқатни аниқлашга қаратилганлиги. Фаннинг асосий мақсади ҳақиқатни аниқлаш;

ж) илмнинг ўзгариши. Фан доимо ўзгариб туради ва янги кашфиётлар билан ривожланиб, такомиллашади;

з) илмнинг жамиятга таъсири. Фан социумга катта таъсир кўрсатади ва жамият тараққиётига ёрдам беради;

и) илмнинг ахлоқий қоидалари. Фан ўзининг ёзилган ва ёзилмаган ахлоқий қоидаларига эга бўлиб, бу ҳар бир илм

кишисининг ахлоқий меъёрларга риоя қилишини таъминлайди;

й) илмнинг очиқлиги. Фан очиқ бўлиши керак, яъни у бошқалар билан баҳам кўрилиши керак;

к) илмнинг шаффофлиги. Фан шаффоф бўлиши керак, яъни унинг усуллари ва натижалари ҳаммага тушунарли бўлиши керак;

л) илмнинг танқидийлиги. Фан танқидий характерга эга бўлиб, у ҳар қандай фикрни танқид қилишга тайёр бўлиши керак;

м) илмнинг ривож ва мамлакат тараққиётига қўшган ҳиссаси. Фан доимо ривожланиб, янги кашфиётлар билан бойиб боради. Фан инсон ҳаётини яхшилашга, ижтимоий муаммоларини ҳал қилишга ёрдам беради.

Хуллас, фандаги нейтрализм илмнинг объективлик ва бетарафлик принципларига асосланган бўлиб, у илмнинг дин, ахлоқ ва сиёсатга аралашмаслигини таъминлайди. Бу илмнинг ривож ва ижтимоий тараққиёти учун муҳим аспектдир.

Нейтрализмнинг икки асосий тенденцияси

Нейтрализмнинг икки асосий тенденциясидан бири илмий нейтрализмдир.

Илмий нейтрализм илмнинг объективлиги, бетарафлиги, динга, сиёсий таъсирларга, ахлоқий меъёрларга боғлиқ бўлмаслиги, ўзига хос илмий усулларга эга бўлиши, илмнинг ҳақиқатни аниқлашга қаратилганлиги, илмнинг доимо ўзгариб турадиган ва янги кашфиётлар билан юксаладиган характерини ифода этади.

Ижтимоий нейтрализм омма билан боғлиқ бўлмаслик, ижтимоий манфаатларни ҳисобга олмаслик, тизимдаги муаммоларни ҳал қилишдан узоқлашиш, жамоатчилик

фикрига таъсир кўрсатмаслик, сиёсий таъсирлардан узоқлашиш, инсон ҳаёти ва ижтимоий тараққиётига таъсир кўрсатмаслик, жамоавий ҳамкорлик қилмаслигида акс этади.

Нейтрализмнинг ҳар икки тенденцияси илмнинг объективлик ва бетарафлик принципларига асосланган. Илмий нейтрализм илмнинг ўзига хос усуллари ва мақсадларини ифода этса, ижтимоий нейтрализм илмнинг жамият билан боғлиқ бўлмаслигини таъкидлайди. Иккала тенденция ҳам илмнинг гуллаб-яшнаши учун муҳим аҳамиятга эга.

Ижтимоий масъулият тушунчаси ва унинг зарурияти

Ижтимоий масъулият шахс, ташкилот ёки жамиятнинг хатти-ҳаракатларининг ижтимоий таъсирини ҳисобга олиб, ахлоқий ва масъулиятли хатти-ҳаракат қилиш мажбуриятидир.

Ижтимоий масъулиятнинг зарурияти қуйидаги омиллар билан белгиланади: ижтимоий масъулият жамият тараққиётига ҳисса қўшишга, инсон ҳаётини яхшилашга, ижтимоий онгни олға силжитишга, ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга, жамият манфаатлари, атроф-муҳит, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга, очиқлик ва шаффофликка, ҳар бир инсонга ҳурмат билан муносабатда бўлишга, ижтимоий барқарорликни таъминлашга, ижтимоий маданиятни ривожлантиришга, Ер юзиде тинчлик ва барқарорликни сақлашга ёрдам беради.

Олимлар жамоасининг таснифи: супер интеллектуал элита, интеллектуал элита, илм аҳли тушунчаларининг бир-биридан фарқловчи асосий белгилар

Олимлар жамоаси супер интеллектуал элита, интеллектуал элита ва илм аҳли каби гуруҳларга

таснифланади. Бу тушунчаларнинг бир-биридан фарқловчи асосий белгилари бўлиб, тизимли таҳлил асосида очиб бериш мақсад қилинган.

Супер интеллектуал элита ўз соҳасида жуда юқори интеллектуал қобилиятга эга бўлган олимлардан иборат. Улар ўз соҳасида нодир қобилиятларга эга, кашфиётлар қилишга, дунёни ўзгартиришга қодир бўлган элитар қатлам вакиллари дир. Улар туфайли илмий инқилоблар содир бўлади, яъни супер интеллектуал элита илмий инқилобларни келтириб чиқаришга қодир бўлган, кенг жамоатчилик томонидан тан олинган олимлар жамоасидир.

Интеллектуал элита ўз соҳасида юқори интеллектуал қобилиятга эга бўлган олимлар жамоаси бўлиб, илмий мақолалари билан илмнинг юксалишига ҳисса қўшадиган, илмий конференция, форум, семинар, лойиҳа ва грантларда иштирок этадиган олимлардан таркиб топган.

Илм аҳлининг ўзига хос хусуситлари уларнинг илмга қизиқишлари доираси билан белгиланади. Улар ўз соҳасининг етук билимдонлари, илмий тадқиқот:ишлари билан банд бўлган, илмий мақолалари билан дунёнинг нуфузли илмий анжуманларида иштирок этган илмий жамоатсиликнинг фаол вакиллари дир.

Хуллас, олимлар жамоасини таснифлаш учун турли мезонларни қўлласа бўлади.

Супер интеллектуал элита ўз соҳасида жуда юқори интеллектуал қобилиятга эга бўлган олимлардан иборат, интеллектуал элита илмий прогрессга ҳисса қўшадиган олимлардан иборат, илм аҳли эса илмга қизиқиш кўрсатадиган ва ўз соҳасида илмий билимларга эга бўлган олимлардан иборат.

Ўзбекистоннинг интеллектуал элитаси ва уларга ишлаш учун яратилган шароитлар

Ўзбекистоннинг интеллектуал элитаси мамлакатнинг илмий, маданий, ижтимоий ва иқтисодий трансформациясига муҳим ҳисса қўшадиган юқори интеллектуал қобилиятга эга бўлган олимлар бўлиб, илм-фан, маданият, таълим, иқтисодиёт ва бошқа соҳаларда етакчилик қиладилар.

Ўзбекистоннинг интеллектуал элитаси учун яратилган шароитлар таснифи: олимлар ва мутахассислар тайёрлаш учун кенг имкониятлар яратилган таълим тизими, олимлар илмий тадқиқотлар ишларини олиб боришлари учун зарур шароитларга эга бўлган илмий тадқиқот институтлари, олимлар ўз тадқиқотларини молиялаштиришлари учун ташкил этилган илмий грантлар бериш тизими, олимлар тадқиқотлари натижаларини чоп этишлари учун турли индексдаги республика ва халқаро илмий нашрлар, тизимлаштирилган илмий конференциялар, илмий ҳамкорлик, илмий инфратузилма, илмий жамоатчилик, илмий фаолит натижаларининг илмий унвон ва илмий даража асосида тақдирланиши, илмий мукофотлар шулар жумласидандир.

Ўзбекистоннинг интеллектуал элитаси учун яратилган шароитлар илм-фан эволюцияси учун муҳим аҳамиятга эга. Бу шарт-шароитлар олимларга ўз қобилиятларини тўлиқ ишлатишга ва мамлакат тараққиётига ҳисса қўшишга имкон беради.

Ўзбекистонда илмий лабораторияларни ривожлантиришнинг аҳамияти ва зарурияти

Ўзбекистонда илмий лабораторияларни ривожлантириш мамлакатнинг илмий салоҳиятини юксалтиради. Ўзбекистонда

илмий лабораторияларни модернизациялаштиришнинг аҳамияти ва зарурияти қуйидаги аспектларда кўринади:

а) илмий лабораториялар илмий тадқиқотларни ривожлантириш учун зарур бўлган инфратузилмани таъминлайди;

б) илмий лабораториялар янги технологиялар, инновацион лойиҳалар ишлаб чиқиш учун платформа бўлиб хизмат қилади;

в) илмий лабораториялар илмий кадрлар тайёрлаш, илмий мунозараларни ташкиллаш, халқаро илмий ҳамкорликни йўлга қўйиш, янги технологияларни ишлаб чиқариш орқали иқтисодиётни янги даражаларга кўтариш учун муҳим аҳамиятга эга;

г) илмий лабораториялар илмий кадрлар танқислигини бартараф этиш, илмий инфратузилма салоҳиятини ошириш, илмий тадқиқотларнинг сифатини янги босқичга олиб чиқиш, илмий натижаларни синаб кўриш, илмий тадқиқотларнинг инновацион характерини оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистонда илмий лабораторияларни ривожлантириш мамлакатнинг илмий-техник прогресси учун муҳим аҳамиятга эга. Бу жараён илм-фан ва технологиялар соҳасида янги кашфиётлар қилишга, инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқишга ва мамлакат иқтисодиётини барқарорлаштиришга хизмат қилади.

Элитар таълим ва элитар педагогика

"Элитар таълим" ва "элитар педагогика юқори даражадаги таълим ва тарбия берувчи тизим бўлиб, танланган гуруҳнинг қобилият ва истеъдодларининг камолоти учун мослаштирилган.

Элитар таълимниг ўзига хос жиҳатлари қобилиятли ва истеъдодли ёшларнинг танлаб олиниши, юқори даражадаги билим бериш, интенсив ўқитиш усулларини қўллаш, ҳар бир иқтидорга унинг қизиқиши ва лаёқатига индивидуал ёндашиш, илҳор технологияларни қўллаш, мустақил фикрлаш, ижодийлик каби қобилиятларини юксалтиришда намоён бўлади.

Элитар педагогиканинг ўзига хос аспекти юқори билим даражасига эга бўлган, махсус танловдан муваффақиятли ўтган олий тоифадаги малакали ўқитувчилар билан таъминланганлиги, ўқитишда илҳор педагогик усулларни қўлланиши, ҳар бир талаба шахсига индивидуал ёндашув, ижодийлик, креативлик, мустақиллик, етакчилик қобилиятларини кучайтиришга қаратилгани билан изоҳланади.

Элитар таълим ва элитар педагогика танланган гуруҳларга мослаштирилган бўлиб, талабаларнинг ҳали очилмаган қобилиятлари ва кўз илғамас истеъдодларини кашф этишга, шу орқали янги илмий элитани шакллантиришга йўналтирилган.

Олимларнинг учрашувлари ва мулоқотини ташкил этиш, фикр алмашиш воситаларининг таснифи: конгресс, форум, симпозиум, конференция, семинарларнинг бир-биридан фарқли жиҳатлари

Олимларнинг учрашувлари ва мулоқотини ташкил этиш, фикр алмашиш воситалари конгресс, форум, симпозиум, конференция, семинарлар шаклида бўлади.

Конгресс кенг қамровли бўлиб, кўплаб соҳаларни қамраб олади. Конгресс халқаро миқёсда ўтказилади ва кўпчиликнинг иштироки таъминланади. Конгресс умумбашарий мунозаралар

ва тақдимотлар учун платформа, илмий йўналишлар учун концептуал асос бўлиб хизмат қилади

Форум. муайян мавзуга бағишланадиган мунозаралар ва тақдимотлар учун платформа бўлиб, муайян соҳадаги мутахассисларни бирлаштириш, фикр алмашиш ва ҳамкорлик қилишга қаратилгани билан аҳамиятлидир.

Симпозиум илмий тадқиқот натижаларини тақдим қилиш учун муайян соҳадаги мутахассисларни бирлаштиришга қаратилган платформа бўлиб, мунозара ва тақдимотлар ўтказишга қулайлиги билан ажралиб туради.

Конференция аниқ илмий йўналиш ва мавзуга бағишланади. Конференция турли соҳалардаги олимлар ва мутахассисларни бирлаштиради.

Семинар муайян мавзу доирасида, кичик гуруҳ олимлари учун ўтказилади. Семинар ҳам мунозаралар ва тақдимотлар учун платформа бўлиб хизмат қилади.

Олимларнинг учрашувлари ва мулоқотини ташкил этиш учун турли воситалар мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга. Конгресс кенг қамровли бўлса, форум ва симпозиум муайян мавзуга бағишланади, конференция турли соҳалардаги олимларни бирлаштиришга қаратилган бўлса, семинар тор доирадаги олимлар гуруҳи учун ўтказилади.

Чин олим ёстуғин тошдин яратди...

Адабиётшунос Иброҳим Ҳаққул билан суҳбат

Иброҳим Ҳаққул Бухоро вилояти Шофиркон туманида туғилган. Мумтоз ва замонавий адабият тадқиқига бағишланган “Бадий сўз шукуҳи”, “Занжирбанд шер қошида”, “Шеърят руҳий муносабат”, “Абадият фарзандлари”, “Тасаввуф ва шеърят”, “Тақдир ва тафаккур”, “Навоийга қайтиш”, “Мерос ва моҳият” каби китоблари чоп этилган.

Олимнинг айрим мақола ва китоблари турк, уйғур, озарбайжон, тожик ва рус тилларига таржима қилинган. Умрининг сўнги кунларигача Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтида фаолият юритган. Қуйида олим билан суҳбат ҳавола этилади.

Дилором ҲАМРОЕВА: Илмнинг ибтидоси, умуман, олимлик нимадан бошланади?

Иброҳим ҲАҚҚУЛ: Ақл-идрок уйғониши ва англашдан бошланади. Англаш шавқи қанча тез кучайса, олимлик йўли ҳам ўшанча барвақт ойдинлашади.

Д.Ҳ.: Илмий тадқиқотчи, бу олимликка даъвогар дегани. Илмий даража ва олим тушунчаси бир-бирини тақозо этадими?

И.Ҳ.: Илмий даража ёки унвон нисбий нарса. Шунинг учун илмий даража ва олимлик тушунчаси кўп ҳолларда бир-бирига умуман мувофиқ келмайди. Агар болакайнинг бошига катта ва чиройли қалпоқ кийгизсангиз, юзи кўринмай қолади. Истеъдодсиз илм кишисининг аҳволи ҳам шунга ўхшайди, елиб-югуриб илмий даражани кўлга киритмасин, барибир, қиёфасизликка маҳкум. Илм унга бир восита бўлганидек, ўзи бир воситачи ё “жаллоб” каби яшайди. Илмнинг шукуҳи нима, азоби қандай, тотти қанақа буларни ҳис қила олмайди. Абдурахмон Жомий ҳазратлари бир рубойларида:

Ҳар чо зи дари хона даромад даъви,

Маънй ба шитоб аз раҳи равзан бигурехт

дейдилар. Яъни, ҳар қаердаки хона эшигидан даъво иддао кириб келса, маъно шитоб ила туйнукдан чиқиб қочади. Олимнинг эса маънидан йироқлашиш, уни даъвога қурбон этишга ҳаққи йўқ.

Д.Ҳ.: Тадқиқотчи 40-45 ёшда илмга кириб келганда ҳам ёш олим саналади. Ёш ва олим ҳақида нима дейсиз?

И.Ҳ.: Олим секин мевага кириб, ўсиб-улғайгани сайин илдизи чуқурлайдиган дарахтни эслатади. Ёшликда, албатта,

куч-ғайрат, шиддат тўлиб тошади. Бундан фойдаланиш керак. Куч-қувватни илмга сарфлаш яхши. Аммо уни “тежаш”ни ҳам билиш зарур. Нега? Чунки ғайрат, ташаббус, тезкорлик бу ҳали тажриба дегани эмас. Изланиш ва тажриба “тегирмони”да янчилишга, чидамли олимга мен ҳавас қиламан. Ҳеч пайт дид ва савия пастлигига у кўника олмайди. Ўзининг мавжудлигини кўрсатиш, “аллома”лигини тан олдириш учун талашиб-тортишиб юрмайди.

Д.Ҳ.: Бир суҳбатда “Абдурауф Фитрат каби олимнинг бевақт ўлими миллат учун катта давр олимларини бой беришдан кўра улканроқ йўқотишдир” деган эдингиз?

И.Ҳ.: Чунки Фитрат домла каби шахслар неча юз йилларда бир маротаба дунёга келади. Фитратнинг илм ва ижод жабҳасида амалга оширган ишларини бундоқ сарҳисоб қилсангиз, беихтиёр Оллоҳ унга қўш-қўш истеъдод ато этган дейсиз. Унинг зукколиги, билимдонлиги, илмнинг бир неча соҳаларида эркин қалам тебратиши, фидойилиги буларни таърифлаб тугатиш қийин... Ўша пайтда Фитратга отилган ўқ ўзбек илм-фани, маърифат ва маданиятига отилган ўқ эканини кўп ўйлайман...

Д.Ҳ.: Илм ҳам аслида ижод, ижоднинг энг оғир шакли... Бу жиҳатдан олимнинг шахсиятини қандай изоҳлайсиз?

И.Ҳ.: Яссавий бобо: “Чин олим ёстуғин тошдин яратди”, деганлар. Олимнинг шахсияти қандай бўлишини ана шу гапдан тасаввур қилаверинг. “Тоши енгил”лик олим учун катта айб. Сабр-қаноат, билишга ташналик, заҳматкашлик, тамаъ ва манфаатпарастлик ҳирсини енгиш, ҳеч кори ҳолда ялтоқланмаслик, дунёнинг ҳар турли ғирром ўйинларига аралашмаслик, ҳақ ва ҳақиқатга содиқлик олимнинг шахсини безайдиган фазилатларнинг энг муҳимлари ана шулар. Олим ақли ва илмини бозорга солмаса, унинг йўқотадиган бошқа бир

нарсаси йўқ. Яшайверади. Унга илмдан бўлак нарсани “Ол!”, “Эгалла!”, “Ҳеч кимга раво кўрма” деган ҳуқуқ берилмаган.

Д.Ҳ.: Ҳақиқий олим қандай салоҳиятга эга бўлади?

И.Ҳ.: Илмий салоҳияти билан бирга ҳақгўйлиги, шижоати, юрти ва миллатига содиқлиги ҳам. Баъзи олимлар гўё фикрлаш учун яшайди. Улар илмий мавзулари, ғоялари билан ўралашиб, кўпинча бошқа мавжудликлардан узилиб қолишади. Оддий одамларнинг дарди, ғам-ғуссаси, миллат тақдири барибир уларга. Одамдай яшаш матлабида фикрлайдиган олимлар эса, энг аввало, виждон ва эрк навкарларидир. Уларнинг қалбида бир олов доимо ловиллаб туради. Фақат ўзини эмас, ўзгани ҳам ўйлайди... кўрқиб, қалтираб кун ўтказишдан уялади. Латтачайнарлик қилмайди.

Д.Ҳ.: Битта илмий мактабда шаклланган, айти бирдай имкониятларга эга икки тадқиқотчи бир хил даражадаги олим бўлмаслиги мумкин. Илмий иш савияси нималарга боғлиқ?

И.Ҳ.: Биринчи галда, истеъдодга боғлиқ. Олимлик истеъдоди ижодкор талантидан ноёброқдир. Чунки унинг “юк”и нисбатан анча оғир. Бундан ташқари, “игна билан қудуқ қазиш” олимнинг ташқаридаги бир иши эмас, балки ботиндаги қийноқли меҳнат. Мана шу қийинчилик ва азобнинг қувончига у етиб бормаса, ўзини ҳам, бошқаларни ҳам қийнайди. Қийнагани шуки, йўталса ҳам “ман” дейди ва бағри ҳасад, кин, адоватга тўлгани сайин жаҳли, қаҳри оловланиб, жоҳиллашиб кетади. Бу эса Мирзо Бедил айтган: “Ҳар ки олим шудам гуфт жоҳил шуд”, яъни “Ҳар кимки олим бўлдим дея даъво қилди жоҳил бўлди”, деган фикрнинг амалий исботидир.

Д.Ҳ.: Толибни тарбиялашда суҳбат ва жамоатни катта аҳамиятга эга. Мушоҳада узлатда камолга етади. Илм тафаккур, мушоҳада санъати. Олим учун суҳбат ва узлат, мунозара ва мушоҳада акс тушунчаларми?

И.Ҳ.: Олим у ё бу нарсада чалғиши мумкин, аммо кимлар билан ўтириб-туриш ва суҳбатлашишда адашмаслиги зарур. Олимнинг зуҳди ва узлати зоҳидникидан кескин фарқланади. Буни билиш лозим. Билмаган, биринчидан, вақтини елга совуради, иккинчидан, руҳ ва кўнгил осудалигини таъминлай олмайди. Олимда “хусусий мутафаккирлик” майдони бўлмас экан, “дегоним, дегон”дан бир пайса ҳам нари жилолмайди.

Д.Ҳ.: Абдулқодир Гилоний: ҳар бир кўнгилнинг ўз меърожи бўлади, дейди. Олимнинг меърожи нима?

И.Ҳ.: Олимнинг меърожи ирфон, яъни Ўзни англаш. Юнус Эмро ҳақ гапни айтган: “Илм ўзни англамакдир. Ўзни англамассан, бу нечун уринмакдир”. Афсуски, шўро замонида илм ўзни англашга монелик қиладиган қалин “парда”га ҳам айлантирилганди. Ҳақиқий олим ҳаддан зиёд сийрак, илмий даражали корчалон, каззоб ва чаламуллалар кўпайиб кетганди. Илм-фан маълум бир маънода дин, тарих, миллият, ҳурриятга қарши болтакашлик қилганлиги энди ҳеч кимга сир эмасдир.

Д.Ҳ.: Шуҳратпарастлик: ижобий маънода ҳурмат-эътибор қозониш. Илм ҳам маълум маънода шуҳрат қозониш дегани. Олим ва шуҳратпарастлик тушунчасини қандай изоҳлайсиз?

И.Ҳ.: Олим ҳам одам: жамиятда бир мавқе қозониш, бошқаларга танилишга интилади. Бироқ чинакам олимлик билан шуҳратпарастлик бир-бирига зид ҳолатлардир. Зеро, илмда шон-шуҳратга муҳтожлик йўқ. Илм шуҳратни офат ҳисоблайди. Қадимда айрим олимлар ёзган асарларига исми шарифларини қўймаганликларининг бир сабаби ҳам шу. Ҳозир бунақа ишни хаёлга келтирадиган кишини учратиш Анқога дуч келиш билан баробар. Салоҳияти етган ҳам, етмаган ҳам китоб ёзаётир. Пули, имкони бор китоб чиқармоқда. Нимага? Нимани кўзлаб? Мақсад битта: шуҳрат қозониб, “номи муборак”ини боқийлаштириш. Ваҳоланки, буларнинг бари мағзи пуч иддаолар, инсоннинг саёзлиги, нодон ва ожизлигини фoш

этадиган уринишлардир. Нафсу ҳаво тузоғидан халос бўлиш қийин. Демак, шуҳратпарастлик туғёни ҳам тўхтамайди...

Д.Ҳ.: Бугунги кун тадқиқотчисига муносабатингиз?

И.Ҳ.: “Оломонга қизиқ бўлган ҳамма нарсдан қоч!”, дейди донишманд Сенека. Олим авом савиясида фикрлаб, авом қонини жўшдирадиган нарсалар билан ўралашадими, билингки, илм ниқобида илмсизлик гувиллайди. Тадқиқот дегани жамият барқарорлиги ва иқтисодий ўсишга улуш қўша олмайди. Зоҳиран оддий, содда кўринган фактларни бадиий тахайюл кўмаги билан умумлаштира билиш илмга қанот бағишлайди, илм билан санъатнинг кучини бирлаштиради. Ана шунда тадқиқотчи-олим ўзини адабий факт ва далиллардан образ яратувчи санъаткор каби ҳис этади. Мен эса адабиётшунос диди ўткир, савияси баланд, заҳматкаш, бугун эришган муваффақиятини эртага ихтиёрий тарзда эсдан чиқарадиган бир санъаткор бўлишини орзу қиламан.

Ҳаётимнинг энг гуллаган даври, ғайрат, илҳом юз очган пайтлари қуллик ва қарамликда ўтган. Уларнинг асорати ва касофатидан охирги дамгача қутулолмасам керак, деб ўйлайман. Ёш тадқиқотчилар бунга ҳисобга олиши ва ҳар қандай таниқли олимнинг фаолияти билан бирга шахсиятига ҳам холис танқидий нигоҳ билан қараб ҳеч чўчимай, асло иккиланмасдан одим ташлашини истайман. “Одам қавми бир-бирини теран тушунишга қодир эмаслиги учун ёлғон ва алдашдан ўзини тўхтата олмайди. Дунёдаги энг оғир иш ҳақиқатни айтиш. Бу эса жуда кўп ва узоқ вақт ўқишни, сабот ила мушоҳада юритишни талаб қилади”, дейди файласуф Г.Гуржиев. Ҳақиқатни айтишнинг олий мақоми бу илм ва олимлик...⁴

⁴ Чин олим ёстуғин тошдин яратди... Адабиётшунос Иброҳим Ҳаққул билан суҳбат Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 2008 йил 26-сони Суҳбатдош: Дилором Ҳамроева <https://khdavron.uz/kutubxona/multimedia/chin-olim-yostugin-toshdin-yaratdi-ibrohim-haqqul-bilan-suhbat.html>

Ҳозирги замон олимнинг портрети

Ҳозирги замон олими ҳар қандай соҳадаги замонавий билимлар ва технологияларни чуқур ўзлаштирган, илмий тадқиқотлар олиб боришга қодир, янги кашфиёт ва инновацияларни яратишга интиладиган интеллектуал элита вакили. Ҳозирги замон олимнинг портрети илм тараққиёти ва жамият талаблари билан боғлиқ бўлган мураккаб ва кўп қиррали ифода бўлгани учун у нафақат илмий билимларга эга бўлиши, балки ўз даври талабларига мос келадиган кўплаб хусусиятларни мужассамлаштириши керак.

Ҳозирги замон олимнинг портрети қуйидагича:

1. Интеллектуал куч
2. Фундаментал билим
3. Изланувчанлик
4. Илмий билиш усулларини самарали қўллаш иқтидори
5. Тизимли ва функционал таҳлил қилиш заковати
6. Таҳрирлаш ва ёзувчилик маҳорати
7. Мулоқот қилиш салоҳияти
8. Муваффақиятли илмий ҳамкорлик
9. Далиллаш ва исботлаш, ўз фикрини асослаш санъати
10. Илмий этика қоидаларига риоя қилиш
11. Ижтимоий масъулият ҳисси
12. Очиқлик ва шаффофлик
13. Танқидий тафаккур, нейрализм, ижодийлик, консенсус, илғор технологиялар билан ишлаш
14. Ижтимоий ҳамкорлик
15. Иқтидор, истеъдод ва қобилият муштараклиги

Ҳозирги замон олими илм тараққиёти ва жамият талаблари билан боғлиқ бўлган мураккаб ва кўп қиррали шахсдир.

Консенсуснинг шакллари ва даражалари

Консенсус гуруҳ аъзолари ўртасида келишувга эришиш жараёни бўлиб, у ҳар бир аъзо ўз фикрини билдириш имконига эга бўлади ва гуруҳ учун қабул қилинадиган қарор чиқарилади.

Консенсуснинг шакл ва даражалари турли жиҳатларга боғлиқ бўлиб, улар қуйидаги аспектларда кўриб чиқилади.

Консенсуснинг шакллари:

а) бир томонлама консенсус, яъни гуруҳ аъзоларининг барчаси бир хил фикрда бўлади. Қарор чиқариш учун ҳеч қандай мунозара керак бўлмайди;

б) оммавий консенсус, яъни гуруҳ аъзоларининг кўпчилиги бир хил фикрда бўлади ва қарор кўпчилик овоз билан қабул қилинади;

в) бир хил фикрда бўлмаслик, яъни гуруҳ аъзолари бир хил фикрда бўлмайди, лекин улар қабул қилинадиган қарор учун келишувга эришадилар;

г) келишув. Бу ҳолатда гуруҳ аъзолари ўртасида келишувга эришилади, лекин барча аъзолар қарор билан тўлиқ рози бўлмаслиги мумкин;

д) ҳамкорлик, яъни гуруҳ аъзолари ўзаро билан ҳамкорлик қилиб, қарор чиқариш учун яқдил фикрда бўлишга ҳаракат қиладилар.

Консенсуснинг даражалари:

а) тўлиқ консенсус, яъни гуруҳ аъзоларининг барчаси қарор чиқаришга тўлиқ рози бўлади;

б) кўпчилик розилиги, яъни гуруҳ аъзоларининг кўпчилиги қарор чиқаришга рози бўлади;

в) қисман розилик, яъни гуруҳ аъзоларининг бир қисми қарор чиқаришга рози бўлади;

г) рози бўлмаслик. Бу ҳолатда гуруҳ аъзоларининг бир қисми рози қарор чиқаришга бўлмайди;

д) норозилик, яъни гуруҳ аъзоларининг бир қисми қарор чиқаришга норози бўлади.

Консенсусга эришиш усуллари:

а) мунозара орқали. Бунда гуруҳ аъзолари ўз фикрларини билдириш учун мунозара қилишлари куатилади;

б) овоз бериш орқали. Гуруҳ аъзолари қарор чиқариш учун овоз беришлари мумкин.

в) келишув орқали. Гуруҳ аъзолари бир-бири билан келишувга эришишади;

г) ҳамкорлик орқали. Гуруҳ аъзолари бир-бири билан ҳамкорлик қилиб, қарор чиқаришга ҳаракат қилишади;

д) вакиллик орқали. Гуруҳ аъзолари ўзи вакилларини танлаб, улар орқали қарор чиқаришади;

е) медиация орқали. Гуруҳ аъзолари ўртасидаги конфликтларни ҳал қилиш учун медиатор ёрдамидан фойдаланишади;

ё) арбитраж орқали, яъни гуруҳ аъзолари ўртасидаги конфликтларни арбитр ҳал қилади;

ж) қонунчилик орқали, бунда конфликтлар қонунчилик асосида ҳал қилинади.

Консенсусга эришиш жараёни мураккаб бўлиб, у гуруҳ аъзоларининг фикрлари, маданияти ва конфликтни ҳал қилиш усулларига боғлиқ. Консенсуснинг шакллари ва даражалари турли ҳолатларга мос келиб, гуруҳ учун қабул қилинадиган яқдил қарорга эришишга олиб келади.

Халқаро жамоатчилик билан ишлашнинг аҳамияти

Фанда халқаро жамоатчилик билан ишлаш жараёни олимларга олиб бораётган тадқиқот натижаларини халқаро миқёсда тарқатишга, бошқа мамлакатлардаги олимлар билан

ҳамкорлик ўрнатиш ва илмнинг глобал муаммоларини ҳал қилишга ёрдам беради

Фанда халқаро жамоатчилик билан ишлашнинг аҳамияти илмий тараққиётни тезлаштириш, янги ғояларни алмашиш, илмий мунозараларни кенгайтириш, илмий натижаларни тарқатиш, илмий кадрлар тайёрлаш, илмий инфратузилмани ривожлантириш, жаҳон миқёсидаги муаммоларни ҳал қилиш, илмий этикани кучайтириш, жамият манфаатларини ҳимоя қилиш, илмий инновацияларни қўллаб-қувватлаш, илмий натижаларни патентлаш ва коммерциялаштириш, илмий маълумотларга эришиш имконини кенгайтириши, тадқиқот янгиликларини илмий журналларда чоп этиш, илмий конференцияларда иштирок этиш, халқаро илмий ҳамкорликни ва илмий инфратузилмани тараққий эттириш билан белгиланади.

Маҳорат дарсларини ташкил этишнинг афзалликлари

Маҳорат дарси амалий кўникмаларни ўргатишга қаратилган таълим шакли бўлиб, талабаларга муайян соҳада мустақил ишлаш учун зарур бўлган кўникмаларни ўзлаштиришга ёрдам беради.

Маҳорат дарслари кўпинча кичик гуруҳларда ўтказилади. Ўқувчилар ўз қобилиятларини ривожлантириш учун амалий машғулотларда иштирок этадилар.

Маҳорат дарсларининг афзалликлари амалий билимлар бериш, ижодийлик қобилияти ва кўникмаларини тарбиялаш, мустақил фикрлашга ўргатиш, етакчилик салоҳиятини такомиллаштириш, мулоқотга ўргатиш, муаммоларнинг ечимини топиш, тажриба алмашиш, шахсий ривожланишга ёрдам беради. Шу билан бирга, маҳорат дарслари илғор технологияларни қўллаш имконини беради, талабаларнинг

ўқиш-ўрганишга бўлган қизиқишини оширади, мотивация беради.

Маҳорат дарсларининг яна бир афаллиги шундаки, бу жараёнда бир хилликдан хилма-хилликка ўтилади. Бу эса жаҳон миқёсидаги таълим стандартларига мос келади.

Маҳорат дарслари талабаларнинг касбий кўникмалари ва илмий тадқиқот олиб бориш малакасини камолотга етказишга йўналтирилгани билан аҳамиятлидир.

Хулоса ўрнида. Олими нуқтадон

Ҳар қандай жамият истиқболини юксак салоҳиятли, янгича фикрлайдиган, ташаббускор, новаторлик ғояларини ҳаётга татбиқ эта оладиган, ислоҳотларга муносиб ҳисса қўша оладиган мутахассислар белгилайди. Илмий ҳаёт билан ҳамоҳанг яшаш ҳам юксак салоҳият эгаларига хос бўлиб, илм излаш, фандаги янгиликлардан хабардор бўлиш, соҳага оид илмий журнал мақолалари ҳамда тадқиқот ишлари билан муттасил ишлаш, ижодий тафаккур қилиш, ҳали фаннинг тадқиқот марказда бўлмаган тадқиқот объекти бўлмаган, ечимини кутаётган муаммолар устида ишлаш ақлий меҳнат, жонбозлик, фидойилик, мажбурият ҳисси ва кучли матонатни талаб этади.

Олимнинг буюклиги унинг маънавий камолот даражаси билан белгиланадики, юксак маънавиятга эга бўлган олим ижтимоий муаммоларга фаросат ва заковат билан ёндашиб, ҳаққоний ечим беради. Жамиятнинг элитар қатлами вакили сифатида олим барча учун билими, дунёқараши, идроки, иймон-эътиқоди хулқ-атвори билан ахлоқий “барометр” бўлиб, бошқалар олим ахлоқидаги фазилатларни ўзлаштиришга, у каби бўлишга, ундан ўрнак олишга, уни ўзлари учун “идеал” (намуна) деб билишга интиладилар. Ана шундай “даҳо”

табиатли сиймолардан бири, ўзбек тарихшунослигида ўзига хос сермахсул йўналишга эга бўлган, қайси вазифани бўлмасин, билимдонликлари, ташаббускорликлари, ташкилотчиликлари, тийран ақл “кўзи” билан адо этган олими нуктадон Сулаймон Иноятовичдир.

Сулаймон Иноятович феномени олимнинг ҳаёт-фаолиятини синтези орқали кашф этган ҳақиқатимдир. Бунинг боиси шуки, Сулаймон Иноятович Бухоронинг буюк аждодларига ворислик эҳтироми жўш урган чуқур мушоҳада, теран тафаккур, интуитив тафаккур, ҳассос қалб соҳибидир.

Сулаймон Иноятовичнинг тарихчи олим сифатида теша тегмаган мавзуларни ҳаққоний тадқиқ этишга бел боғлашлари, ҳар бир масалага холисона ёндашишлари, қайси соҳада бўлмасин, бошқарув бўладими, илмий-тадқиқот иши бўладими, мураббийлик бўладими, маҳорат билан уддалашлари барча учун ибратдир. Аслида олимнинг чинакам илм “одами” эканлиги унинг ижоди билан яққол кўзга ташланади.

Сулаймон Иноятовичнинг қутлуғ заминнинг буюк сиймолари Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Алишер Навоий, Файзулло Хўжаев, шу билан бирга буюк мутафаккирлар Абу Али Ибн Сино, буюк мутасаввифлар Қосим Шайх Азизон, Мавлоно Ориф Деггароний, Хожа Хусрав, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Шайх Худойдод Вали, қадим шаҳарлар Бухоро ва Кармана тарихи, тарихий зиёратгоҳлари ҳамда замондошлари ҳақидаги илмий-таҳлилий тадқиқотлари, тарихий асарлари, оммабоп мақолалари тарих илми ривожига қўшилган муҳим ҳиссадир.

Тасаввуфшунос олим, устоз Нажмиддин Комилов талқинларига кўра, фикр инсонни, оламни ўзгартиришга қодир куч. Катта йўл бошида турган жамият учун сергак ақл сув ва ҳаводек зарур. Дунё мусобақа майдони. Бунда фақат етук билим, ақлий ва ижодий салоҳият билангина ғолиб келиш

мумкин. Фикримича, инсоннинг комиллик мезони ҳам шу билан “нукта” билан белгиланади, яъни етук билим, ақлий ва ижодий салоҳиятнинг буюк “триада”си!

Замонлар алмашинуви комиллик ҳақидаги тасаввурларга анчагина таъсир кўрсатди. Бу ҳақиқатни инкор этиш эмас, аксинча, комиллик мезонларини илмий мақола, тезис, таржима, шарҳ, мушоҳада, илмий маъруза, шахсий намуна шаклида жамиятга фаол татбиқ этиш оқилона ечимдир. Бу борада Сулаймон Иноятовичнинг илму амаллари, тажрибалари таҳсинга сазовор. Фикримизни Сулаймон Иноятовичнинг тарихий хотира ва маънавият “кўзгу”си бўлган Кармана тарихини ўрганиш бўйича мулоҳазалари тасдиқлайди. Сулаймон Иноятовичнинг қайд этишларича, Карманада тўрт юзга яқин археологик, архитектура ва санъат ёдгорликлари мавжуд бўлиб, уларни тарих призмасида кўриладиган бўлса, уларнинг вужудга келиши узоқ тарихга – сомонийлар, қорахонийлар, салжуқийлар, темурийлар, шайбонийлар ва манғитлар даврига тўғри келади⁵.

Сулаймон Иноятович Кармана шаҳри ва унинг атрофидаги муқаддас зиёратгоҳлар, буюк шайх ул-машойих ва мутасаввифларга “жон” киритиб, уларни ҳаётга “қайтарган”, нутилаёзган тарихни тиклашга жонбозлик қилган, кўплаб шогирдларга бу йўлда мураббийлик қилганлар.

Илм руҳнинг озукаси бўлса, инсон илм билан Аллоҳни танийди, саодатга эришади, илм билан юксалади. Илм аҳли “Пайғамбарнинг меросхўрлари” деб улуғланишида ҳам улуғ ҳикмат бўлиб, Қуръоннинг “Мужодала сураси, 11-оятда “...Аллоҳ сизлардан имон келтирган ва илм ато этилган зотларни (баланд) даража (мартаба)ларга кўтарур. Аллоҳ қилаётган (барча яхши ва ёмон) амалларингиздан

⁵ Иноятов С ва бошқа. Амир Абдулаҳад даврида Кармана. – Тошент: 2004; Иноятов С, Ҳайитова О. Кармана тарих кўзгусида (энг қадимги даврлардан XX аср бошларигча). – Тошкент: Шарқ, 2006; Иноятов С ва бошқа. Навоий – саҳро бағридаги мўъжиза шаҳар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.

хабардордир” дейилган. Бундан англашиладики, ўзи эгаллаган илмни бошқаларга ўргатган устознинг шарафи улуғдир. Имом Бухорийдан келтирилган ҳадисга кўра, “Илм-ҳикмат мўминнинг йўқотган нарсасидир, қачон топса, олишга ҳақли”, “Аллоҳ илм берган бўлсаю, ўша илм билан ҳукм қилган ва уни бошқаларга ўргатган кишига ҳавас қилиб, “эҳтиромга лойиқ зот” деб эътироф этилган.

Устозлик буюк мақом, олий саодат. Бу мақомни олиш учун машаққат ва заҳмат чекилади. Илм йўлидаги устозлик инсондан ирода, матонат, меҳнат, сабр талаб этади. Шунинг учун илм йўлини ҳамма ҳам танлайвермайди. Бу жиҳатдан, Сулаймон Иноятовични “бахтли мураббий” деб таърифласа арзийди. Сулаймон Иноятовичнинг илмий раҳбарликларида ҳимоя қилинган кўплаб докторлик диссертациялари фикримиз далилидир.

Бугунги кунда миллат қайғусига айланишга улгурган муаммо илм-маърифатга рағбат масаласи бўлиб, илгариги илм, ғайрат, рағбат ўрнини бугун илмсизлик, ҳафсаласизлик, эътиборсизлик тўлдирмоқда. Натижада илмий таҳлилга асосланмаган, “плагиат”, яъни кўчирмачилик билан ўзлаштирилган, чуқур танқидий мулоҳаза, объектив баҳо, асосли хулосага эга бўлмаган, “бункер” орқали амалга оширилган, сохта ва “шиширилган” тақриз билан муҳофазаланган қўштирноқ ичидаги илмий тадқиқот ишлари вужудга келишига сунъий замин яратилмоқда.

Сон кўрсаткичлари ҳар доим ҳам сифат параметрлари ўрнини тўлдиролмайди. Олий таълимда илмий салоҳиятни оширишнинг миқдорий ўсишига урғу бериш, сон ортидан қувиш сифатий таназулга йўл очди. Натижада мавзулар такрорий, долзарблиги аҳамиятсиз, тарихий манбалар, архив материаллари, статистик, қўлёзма асарлардан олинган маълумотлар билан бойитилмаган, методологик ва

стилистик хатоларга тўла, бир ойда “юмалоқ ёстиқ” қилиб ёзилган “ўртамиёна диссертация”лар банки шаклланмоқда.

Бугун илм-фаннинг барча соҳалари тарих фанининг фидойиси, жонкуяр билимдони, Сулаймон Иноятовичдек дарғаларга эҳтиёж сезмоқда. Сулаймон Иноятовичнинг илмсизликнинг инсониятни тубанлик ва ҳалокатга олиб бориши муқаррарлигини қалбан англаганликлари, мустақил ва танқидий фикрларига эга бўлганликлари, қатъий принциплари, тарих илмига содиқликлари, Бухоро давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи PhD 03.27.02.2020.Таг. рақамли илмий кенгашнинг раиси сифатидаги фаолиятлари туфайли “ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир”, “ёмғирдан кейинги қўзиқорин “каби пайдо бўлган “олимча”ларнинг ким ўзарга диссертация ҳимоя қилишига йўл қўйилмайди. Уларнинг қатъий фикрларига кўра, илм-фанда тасодифий тадқиқотчилар сони ортиб бориши илмга жиддий хавфдир.

Тадқиқот ишини ўзи ёзмаган “олим” мевасиз дарахт мисоли. Таниш-билишчилик, сохтакорликка асосланган салоҳият ҳам шу каби. Билим диддан, дид эса савиядан паст бўлсаю, андишасиз, тили “қисиқ” оппонент тадқиқотни “буюк иш” деб маддоҳлик билан осмонга кўтарса! Қани илм, қани салоҳият!? Зеро, умрини илм-фан ва маърифат учун фидо қилган, мурасасозликка йўл қўймаган “олими нуқтадон” Сулаймон Иноятович учун энг тўғри йўл ҳақ ва ҳақиқат йўлидир. Умрнинг чинакам мазмуни ҳаётда кимгадир кераклигини ҳис қилиб яшашдадир.

Сулаймон Иноятович кўплаб илмий кенгашларда оппонентлик, олийгоҳдаги мураббийлик фаолиятлари, конференциялардаги қизиқарли илмий маърузалари, ҳамроҳликдаги суҳбатлардаги самимийликлари, назм шайдоси эканликлари, ҳозиржавобликлари билан кўпчиликнинг

эътирофига сазовор бўлиш билан бирга ҳар бир суҳбатдошнинг қалбига “чўғ” ташлашга муваффақ бўлганлар. Олис Бухородан елдек келган кўнгил изҳори ҳар бир кўнгил соҳибининг қаддини кўтаради, “сулаймонча” жўшқин энергия билан тўлдиради, янгиланиш, яшариш, бунёдкорликка чорлайди. Балки шунинг учундир, Сулаймон Иноятовичнинг атрофида тарих илмининг чинакам фидойилари унинг ҳам машаққатли, ҳам қизғин ҳаёт йўлини ҳавас қилган, ундан ўрнак олишга интилган теран фикр ва янги ғоялар билан ёниб, унинг фикрларидан илҳомланадиган шогирдлар билан тўла. Бу ҳолат шогирди йўқ, ўзини “авлиё” деб билган олимлик шоҳсупасида ўтирганларга яққол ўрнақдир.

Сиз ким бўлишингиздан қатъий назар, қаерда бўлишингиздан қатъий назар, қайси миллат ёки дин вакили бўлишингиздан қатъий назар, қайси соҳа ёки мутахассислик эгаси бўлишингиздан қатъий назар Сулаймон Иноятович худди Сиз орзу қилган, истаган, суҳбатлашишни хуш кўрган, баҳслашишга бел боғлаган, муаммога ечим топа оладиган олийҳиммат ва дилтортар инсон, катта ҳарф билан ёзишга арзийдиган БУЮК ЮРТ ФАРЗАНДИдир.

Уламолардан бири “Тарихни ўрганган, ўзи яшаётган даврдан аввалги даврни ҳам билгани учун олимнинг умри узаяди” деган фикрини тасдиқлаган ҳолда, Сулаймон Иноятовичга икки олам саодатини тилаб, шаҳарларнинг тарихи, фузало ва уламолар ибратли ҳаёт йўлини тадқиқ этишдан “чарчаманг” дейман. Сулаймон Иноятович! Сиздек илми ирфон соҳиби ҳаётбахш ғоялар билан борлиқни илм зиёси билан нурлантирар экан, миллат тафаккури ойдин фикрлар билан мунаввар бўлади⁶.

⁶ Исақова З.Р. Олими нуктадон / Тарихчи олим профессор Сулаймон Иноятов илмий мактаби. –Бухоро: Садриддин Салим Бухорий, 2024. – Б. 96-102.

Мавзу бўйича креатив саволлар

1. Олимнинг ахлоқий масъулияти қандай ҳолатларда илмий эркинлик билан тўқнашади?
2. Илмий тадқиқотлардаги "қора қути"ларни очишда олимнинг ахлоқий масъулияти қандай намоён бўлади?
3. Илмий тадқиқотларнинг жамиятга таъсирини баҳолашда қандай ахлоқий мезонларни қўллаш керак?
4. Илмий тадқиқотларда молиялаш таъсирини қандай камайтириш мумкин?
5. Олимнинг шахсий манфаатлари ва илмий масъулияти ўртасидаги муносабат қандай?
6. Илмий этика қоидалари қайси ҳолатларда бузилади?
7. Илмий жамоатчилик олимнинг ахлоқий масъулиятини қандай назорат қилади?
8. Илмий тадқиқотлар натижасида содир бўлган салбий оқибатлар учун ким масъул?
9. Илмий этика қоидаларини бузган олимга қандай жазо берилади?
10. Илмий тадқиқотлар натижасида содир бўлган салбий оқибатларни бартараф қилиш учун қандай чоралар кўриш керак?
11. Илмий эркинлик қандай ҳолатларда чекланиши мумкин?
12. Илмий эркинлик ва ижтимоий назорат ўртасидаги мувозанат қандай сақланади?
13. Илмнинг нейтраллиги қандай ҳолатларда бузилади?
14. Илмнинг нейтраллиги жамият тараққиётига қандай таъсир кўрсатади?
15. Илмий ҳамжамият қандай ҳолатларда олимнинг эркинлигини чеклаши мумкин?

16. Олимнинг шахсий ҳаёти унинг илмий фаолиятига қандай таъсир кўрсатади?
17. Илм ва маданият ўртасидаги боғланиш қандай?
18. Илм сиёсатга қандай таъсир кўрсатади?
19. Мавзу қандай танланади?
20. Илмий фаолиятни ижтимоий назорат қилиш воситалари қайсилар?
21. Эксперт кенгашининг вазифаси нима?
22. Олий аттестация комиссияси қандай ташкилот?
23. Фандаги нейтрализмнинг асосий қоидаси нима?
24. Ижтимоий нейтрализмнинг салбий жиҳатлари борми?
25. Ижтимоий масъулият қачон заруриятга айланади?
26. Олим ким?
27. Супер интеллектуал элита вакиллари кимлар?
28. Интеллектуал элитанинг ўзига хос жиҳатлари қандай намоён бўлади?
29. Зиёли шахси деганда нима англашилади?
30. Ўзбекистон интеллектуал элитаси деганда нима тушунилади?
31. Ўзбекистонда илмий лабораторияни ривожлантириш қандай натижа беради?
32. Элитар таълим нима?
33. Элитар педагогика нима?
34. Олимнинг ўлими оламнинг ўлими деганда нима англашилади?
35. Конгресс нима?
36. Форум қандай мақсадларга ўтказилади?
37. Семинар ва конференциянинг фарқи нимада?
38. Симпозиум нима?
39. Ҳозирги замон олимнинг портретини қандай тасаввур қиласиз?

Мавзу бўйича мустақил иш мавзулари

1. Илмий тадқиқот усуллари
2. Олимнинг ахлоқий масъулияти
3. Илмнинг жамиятга таъсири
4. Илмий тадқиқот этикаси
5. Илмий ҳамжамиятдаги ахлоқий нормалар
6. Илмий тадқиқотлардаги плагиат ва унинг оқибатлари
7. Илмий тадқиқотларнинг экологик таъсири ва олимнинг масъулияти
8. Илмий тадқиқотларда эркинлик ва чеклашлар
9. Илмий тадқиқотлардаги ижтимоий назоратнинг зарурияти
10. Илмий ҳамжамиятдаги ҳамкорлик ва рақобат
11. Илмий тадқиқотларнинг ижтимоий аҳамияти
12. Олимнинг жамиятдаги масъулияти ва этикаси
13. Илм ва технологиянинг юксалтириш тенденциялари
14. Илмий фаолиятни ижтимоий назорат қилиш воситалари
15. Олий аттестация комиссияси олим илмий фаолиятига ҳаққоний баҳо берувчи ташкилот
16. Нейтрализм ва ижтимоий масъулият
17. Нейтрализмнинг икки асосий тенденцияси
18. Олимлар жамоаси таснифи
19. Ўзбекистоннинг интеллектуал элитаси
20. Элитар таълим ва элитар педагогика: муаммо ва ечимлар
21. Ҳозирги замон олимнинг портрети
22. Консенсус тушунчаси ва унинг шакллари
23. Халқаро жамоатчилик ва унинг ижтимоий мавқеи
24. Профессионаллашувнинг муҳим омиллари
25. Шарқ мутафаккирларининг ахлоқий принциплари

Глоссарий

Абдукция – фикр юритиш орқали эмпирик даллиллاردан уларни тушунтирувчи гипотезага юксалиши

Абстрактлаштириш – бошқа барча параметрларни ҳисобга олмасдан битта ажратилган параметрни алоҳида ҳолида кўриб чиқадиган илмий тадқиқот усули

Анализ – предметни хаёлий ёки амалда таркибий қисмларга ажратиш йўли билан ўрганиш

Аналитик билим – тафсилотлар, хусусан, асосий негизда мавжуд мазмуннинг бутун салоҳиятини аниқлаш истеъдоди

Аниқлаш (дефиниция) – мулоқот, баҳс, мунозара ва тадқиқотда тушунмовчиликнинг олдини оладиган ишончли усул

Аниқлаш мақсади – қўлланаётган тушунчалар моҳиятига аниқлик киритиш

Антикваризм – қадимги нарсалар, санъат асарлари, мебеллар, китоблар ва бошқа буюмларни йиғиш, ўрганиш ва уларни кўз қорачиғидек қадрлаш билан шуғулланувчи фаолият тури, ўтмишни тўлиқ манзарасини ҳозирги замонга боғламасдан тиклаш

Антисциентизм – фалсафий билишни илмий билишдан ажратиб, уни илмий билиш билан мувофиқ эмас, деб оқилоналикни камситадиган, жамият тараққиётида фаннинг аҳамиятини инкор этадиган таълимот

Арт маданият – оммавий маданиятнинг юқори элита табақа даражаси

Ахборот – муайян воқеа ва ҳодисалар тўғрисида хабар ёки маълумот, уларни тушунтириш, тушуниш ва идрок этишда қадимдан қўлланилган, кибернетика ва информатика тараққиётининг инновацин ҳосиласи

Ахборот ресурси - ахборот тизими таркибидаги электрон шаклдаги ахборот, маълумотлар банки, маълумотлар базаси.

Ахборот тизими – ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш, ундан фойдаланиш имконини берадиган, ташкилий тартибга солинган барча ахборот ресурслари, технологиялари ва алоқа воситалари

Ахборотлаштириш – ҳозирги замон жамиятида фан ва техникани ривожлантиришнинг муҳим воситаси сифатида информациянинг етакчи ўринга чиқиши

Билим – инсон онгида акс этган объектив борлиқ

Билим сифатида фан – борлиқдаги нарса ва жараёнларни амалда аниқ, изчил ва тадрижий билиш

Билиш – билим олиш ва унинг ривожини, унинг оддийдан мураккабга, қуйидан юқорига юксалиши

Бирламчи ахборот (маълумот) – тадқиқотнинг аввалдан белгиланган мақсади учун илк маротаба йиғилган ахборот, қайд этилган кузатув, эксперимент, сўров, анкета асосида йиғилган илк маълумотлар

Веб-сайт – умумжаҳон ўргимчак тўрида маълумот топиш мумкин бўлган ва ноёб URL билан белгиларидан вертуал жой ва маълумотлар жамланган интернет саҳифалари мажмуи

Верификация (лат. verificatio – исботлаш, далил, тасдиқлаш) – эмпирик текшириш йўли билан илмий фикрлар, мулоҳазаларнинг ҳақиқийлигини белгилаш. Илгари сурилаётган фараз ва назариялар илмийлигининг ўта муҳим мезони

Герменевтика (юнон. hermeneuo – изоҳлаш, тушунтириш) – қадимги юнон филологиясида тил грамматикаси, тарихий ва бошқа маълумотларни ўрганишга асосланган изоҳлаш санъати, адабий матнларни таржима қилиш, изоҳлаш ва шарҳлаш

Глобал муаммолар – бутун дунёга ҳам дахлдор бўлган асрнинг умуминсоний муаммолар мажмуи

Глоссарий – муайян соҳага оид атамалар ва уларнинг таърифлари жамланган, янги ва мураккаб атамаларни тушунтириш, матнни тушунишни осонлаштириш, билимларни кенгайтириш, илмий ишларни таҳлил қилиш мақсад қилинган, матннинг охири ёки алоҳида бўлимида бериладиган илмий луғат

Далил – илмий тадқиқотнинг зарур шарти, бирор фикр ёки даъвонинг тўғрилигини исботлаш ёки қўллаб-қувватлаш учун келтирилган маълумот ёки хужжат.

Далилланган эссе – муайян фикр ёки даъвони ҳимоя қилиш, тасдиқлаш ёки рад этиш учун мантиқий хулосалар, фактлар, статистика ва бошқа далиллар келтирилган ёзма асар

Дедукция – умумийдан келиб чиқиб, хусусий ҳодиса тўғрисида хулоса чиқариш услуби, бунда қатор хусусий ҳолатлардан барча ана шундай ҳолатлар йиғиндиси тўғрисида билим ҳосил қилинади. Аввал объектнинг умумий ҳолати, сўнг унинг алоҳида элементлари тадқиқ этилади

Диссертация – илмий асар тури, қўлёзма, илмий маъруза, нашр этилган монография ёки дарслик. Илмий даража олиш мақсадида тақдим этилган тадқиқотнинг илмий даражасини кўрсатишга қаратилган малакавий иш

Диссертация муаллиф (авто)реферати – муаллиф томонидан тузилиб, ўтказилган тадқиқот рефератини ўз ичига олган, илмий даража олиш мақсадида тақдим этиладиган брошюра кўринишидаги илмий нашр

Дифференциялашув (табақалашув) концепцияси – умумийликдан хусусийликка ўтиш, олимларнинг табақаланиши ўз-ўзидан айрим олимларнинг тор мутахассисларга айлантиради

Идеаллаш – реал буюмлар хоссаларини ўзгартириш орқали идеал объектларни ҳосил қилишнинг ақлий (хаёлий) жараёни

Ижод – янгилик яратиш бўйича конструктив фаолият

Изоҳ, тушунтириш – фаннинг муҳим функцияси, предметлар, ҳодисалар ва воқеаларга оид фактларни муайян умумий хулосалар (қонунлар, назариялар, принциплар) остида жамлаш

Иккиламчи ахборот (маълумот) – иккиламчи ҳужжатлар обзорларида мавжуд бўлган иккиламчи ахборот (маълумот)

Илмий ахборот – ижтимоий ахборотнинг билиш фаолиятида фойдаланиладиган алоҳида тури

Илмий билим – нарса ва ҳодисаларнинг мазмун-моҳияти, билиш жараёнидаги ўрни, илмий мезонлари ҳамда унинг сабабларини ишончли асослаш билан боғлиқ тушунча

Илмий билиш – янгиликни тадқиқот ўтказиш ва амалда тасдиқлаб англаш, бошқа соҳа ва билиш жараёнларидан алоҳида мақсад, янги билимларни олиш ва текшириш услуги билан фарқланадиган ҳақиқатни англаш йўли

Илмий билиш методологияси – илмий-тадқиқот фаолиятининг тамойиллари, шакллари ва услублари мажмуи

Илмий ижод – олимнинг иқтидори, истеъдоди ва қобилиятининг олий ифодаси, ўрганилаётган ҳодисаларнинг моҳиятига чуқур кириб боришга бўлган ички эҳтиёж, қалб истаги

Илмий мактаб – муайян шахс, олимнинг илмий фаолияти йўналишини ўрганиш натижасида шаклланган касб эгалари, муайян илмий ғоялар, назария доирасида ҳамжиҳатликда фаолият олиб борадиган олимлар жамоаси

Илмий мақола – муайян илмий соҳадаги янги кашфиётлар, тадқиқотлар натижалари, таҳлиллар ва хулосалар баён қилинадиган, илмий журнал ёки конференция материалларида нашр этиладиган ёзма асар

Илмий маъруза – муайян илмий соҳадаги мавзу бўйича конференцияларда, семинар, симпозиум, форум ёки бошқа

илмий тадбирларда оғзаки презентация қилинадиган илмий асар

Илмий муаммо – илмий тадқиқотларнинг мақсади бўлган, ҳали ечилмаган ёки тўлиқ тушунтирилмаган масала

Илмий муаммонинг табиати – конкрет, тушунарли, илмий аҳамиятли, илмий усулларни қўллаш имконига эга, илмий жамоатчилик учун янги, инновацион, кузатиш, тажриба, адабиётлар таҳлили, илмий муҳокама натижаси

Илмий фаолият – янги билимларни излаш, ўрганиш, таҳлил қилиш ва тарғиб қилишга қаратилган тизимли ва мақсадли жараён.

Илмий фаолият турлари – илмий тадқиқотлар, илмий маърузалар, илмий мақолалар ёзиш, илмий конференцияларда иштирок этиш, илмий лойиҳаларни амалга ошириш каби илмий фаолият йўналиши

Илмий фаолиятнинг туб мақсади – янги билимларни излаш, тадқиқ этиш, таҳлил қилиш, илмий билимларни шакллантириш, янги назарияларни ишлаб чиқиш, илмий муаммоларни ҳал қилиш, илмий маълумотларни тарғиб қилиш, илмий кадрларни тайёрлаш, ёш олимларни тарбиялаш

Илм одамлари – ўз соҳасида чуқур билимга эга бўлган, илмий тадқиқотлар билан шуғулланадиган, янги кашфиётлар қиладиган ва билимларни тарғиб қиладиган иутахассислар, бутун дунё бўйлаб ва бутун инсониятга тегишли элитар қатлам

Илм одамлари таркиби – илмий тадқиқотлар олиб борадиган, янги билимларни кашф этадиган, илмий даражага эга бўлган олимлар, илмий муаммоларни ўрганадиган тадқиқотчилар, илмий билимларни амалий ҳаётда қўллаб, янги технологияларни яратадиган муҳандислар, илмий ходимлар

Илмий тадқиқот – муайян илмий соҳадаги муаммоларни ҳал қилиш, янги билимларни кашф этиш ва мавжуд

билимларни чуқурлаштиришга қаратилган тизимли ва мақсадли жараён, олимнинг янгича тафаккур фикр қилиш асосида ўз қобиғидан чиқа олиш қобилияти

Илмий факт – илмий тадқиқотлар орқали аниқланган ва тасдиқланган ҳодиса ёки маълумот, илмий усуллар ёрдамида ўлчанадиган, кузатиладиган ва тасдиқланадиган, илмий усуллар ёрдамида ўлчанадиган, кузатиладиган ва тасдиқланадиган илмий билимлар мажмуи

Илмий факт топологияси – объективлилик, ишончлилик, такрорланадиганлик, илмий назарияларни қуриш ва илмий тадқиқотларни олиб бориш учун асос, фундамент

Илмий ҳисобот – муайян илмий тадқиқот натижаларини баён этишга қаратилган ёзма илмий ҳужжат, тадқиқотнинг мақсади, усуллари, натижалари ва хулосаларининг батафсил тавсифи

Илмий ҳисоботнинг мақсади – тадқиқотнинг барча босқичлари ва натижаларини аниқ ва тўлиқ тавсифлаш, илмий жамоатчиликка маълумот бериш, тадқиқотнинг илмий аҳамияти, амалий қўлланилиши ва келажакдаги тадқиқотлар учун аҳамиятини кўрсатиш

Илмий ҳисобот тузилмаси – кириш, методлар, натижалар, муҳокама, хулоса, адабиётлар рўйхати

Индивидуал илмий тадқиқот – якка тартибда амалга оширилган кашфиёт ёки инновацион ғоя ихтиролари учун шахсан ўзи жавоб бериши кўзда тутилган тадқиқот.

Индуктив билим – хусусий ҳолатлардан умумий хулоса чиқаришга асосланган билим тури, ақлий мушоҳада юритиш орқали далил-исботларга таянмайдиган янги билимлар мажмуи

Индуктив билим жараёни – хусусийдан умумийга, эҳтимолий, тажрибага асосланган янги гипотезани ишлаб чиқиш, назарияни тараққий эттириш

Индукция – кўпчилик элементларнинг белгилари тўғрисида ана шу кўпчиликдан бир қисмининг белгиларини ўрганиш асосида мантиқий хулоса чиқариш, яъни хусусий фактлар ва қоидалардан умумий хулосаларга ўтиш, умумлаштириш услуби

Иновацион тадқиқотлар – муайян соҳада мавжуд билимларга таяниб, ишлаб чиқариш учун фойдали янги ишланмаларни ихтиро қилиш

Иновация – янги, яхшиланган ёки ўзгача маҳсулот, жараён, хизмат ёки ғояни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ҳиссий ва рационал фаолият бирлиги

Инсон билими – инсон томонидан тўпланган, ўрганилган, тушунган ва қўллаган барча маълумотлар, тажрибалар, кўникмалар ва тушунчалар мажмуи

Интеллектуал элита - илмий тадқиқотларда, санъатда, маданиятда ёки бошқа соҳаларда муваффақиятга эришган, юқори интеллектуал қобилиятга эга бўлган зиёлилар гуруҳи

Интернализм – билимни инсон онгининг ички фаолияти билан боғлайдиган йўналиш

Интернализм вакиллари – Афлотун билимни идеал дунёда мавжуд бўлган ғоялар билан боғлаган бўлса, Рене Декарт онгни билимнинг асоси деб ҳисоблаган.

Интернализм танқидчилари – эмпиризм тарафдорлари билимни ташқи дунёдан келган тажриба билан боғлашган бўлса, конструктивистлар билимни инсон томонидан қурилган тузилма деб таърифлашган

Интерпретация (лат. interpretatio – изоҳлаш, тушунтириш) – ҳодиса, матн, белгили тузилма, расм, график маъносини очиб бериш, тушуниш ва талқин қилиш услуби

Интерпретациянинг хоссалари – маъно бериш, индивидуаллик, контекстда тушуниш, муҳокама қилиш, фикр бериш, талқин қилиш

Интуиция (лат. intuitio – кўз узмай тикилиш, томоша қилиш) – ақлий мушоҳада юритиш орқали далил-исботга таяниладиган ҳолда билим олиш, ҳақиқатни мантиқий далиллар ёрдамисиз бевосита англаш қобилияти

Информатика – ахборот хусусиятлари ва уни тақдим этиш, тўплаш, автоматик ишлов бериш ва узатиш усулларини ўрганувчи илмий йўналиш

Ихтиро – барча соҳаларда ижобий самара берувчи муҳим янгилик

Кун методи – “сузаётган объект”, объектларнинг тизимли хусусиятини акс эттирувчи усул

Кашфиёт – табиатдаги аввал маълум бўлган ҳодисаларни аниқлаш, қонунлар яратиш

Квази илмий билим (лат. гўёки) – зўрлик ва мажбур қилиш методларига асосланиб ўзига тарафдорлар ва издошларни излайдиган билим тури

“Кит” маданият – оммавий маданиятнинг паст табақа маданияти даражаси

Комплекс таҳлил – мураккаб ҳодисаларни ўрганиш учун бир неча илмий усулларни бирлаштиришга асосланган ёндашув

Комплекс таҳлил хоссаси – мураккаб ҳодисаларни ўрганиш, кузатув, тажриба, моделлаштириш, статистик таҳлил каби бир неча илмий усулни бирлаштириш, ҳодисаларнинг турли аспектларда ўрганиш, ҳодисаларнинг моҳиятини чуқур тушуниш

Коррупция – мансабдор шахснинг бойиш мақсадида ўз мансаби билан боғлиқ ҳуқуқларини суистеъмол қилишдан иборат жинояти

Кузатув – атроф-муҳитдаги ҳодисалар, объектлар ёки жараёнларни эътибор билан кузатиш, улар ҳақида тизимлашган маълумот тўплаш жараёни

Қонун – оламдаги нарса ва ҳодисаларнинг муҳим, зарурий, умумий ва такрорланиб турувчи боғланишлари, ўзаро алоқадорлиги ва муносабатларининг намоён бўлиши

Мавзунинг долзарблиги – муайян мавзунинг ҳозирги вақтда аҳамиятли бўлишини кўрсатувчи омил, нима учун бу мавзу муҳим? нима учун бу мавзу ҳозирги вақтда муҳокама қилиниши керак? бу мавзу қандай муаммоларни ҳал қилишга ёрдам беради? мавзу қандай натижаларга олиб келиши мумкин? каби саволларнинг ечими

Мавҳумлаш – (лат. – чалғитмоқ, четлашмоқ) – муайян, аниқ нарсалардан умумий тушунчалар ва ривожланиш қонунларига ўтиш имконини берадиган чалғиш

Мақола – муаллифнинг муайян мавзу бўйича ўз фикрлари, тадқиқотлари ёки кузатувлари жамланган ёзма асар

Мантиқий ёндашув – хаёл (тасаввур)да тарихий назария шаклидаги мураккаб динамик ҳодисани тасодифлар ва алоҳида муҳим бўлмаган фактлардан четлашган ҳолда тиклаш

Мафкуранинг фанга муносабати: қоралаш, бефарқлик, раҳнамолик ва эксплуатация қилиш.

Маълумот ахбороти – билимнинг бирон-бир муайян соҳасидаги тизимга киритилган қисқа маълумотлардан иборат бўлган иккиламчи ахборот (маълумот)

Метаназарий билим – билимнинг ўзини ўрганиш билан боғлиқ бўлган билим тури, билимнинг табиати, манбалари, чегаралари, тузилмаси ва қўлланилиши ҳақидаги билим, билим ҳақидаги билим

Метод – (юнонча усул) кенг маънода йўл, ижодий фаолиятининг ҳар қандай шакли, маълум қоида, тартиб, усул ва билим меъзонлари йиғиндиси

Методология – бу илмий-тадқиқотчилик фаолиятининг илмий тамойиллари ва усуллари тизими ҳақидаги таълимот, назарий ва амалий фаолиятни ташкил қилиш ва қуриш

принциплари ва усуллари тизими ва шу тизим тўғрисидаги назария, фаолият тузилмаси, мантиқий ташкил қилиш, услублари ва воситалари тўғрисидаги билимлар

“Миг” маданият – оммавий маданиятнинг ўрта табақа даражаси;

Моделлаш – ўрганилаётган предмет, ҳодисани асл нусха тавсифлари белгиларига эга бўлган унга ўхшаган (аналог) шакли, қурилмаси, формал кўриниш (формула) билан алмаштириш

Моделлаштириш – тадқиқотчиликнинг моделнинг қурилишини назарда тутадиган назарий услуги

Модель – реал воқеаликка идеаллаштирилган (схематик) яқинлаштириш ёки реал воқеалик ҳақида соддалаштирилган тасаввур

Мониторинг – юз бераётган жараёнлар динамикасини ўрганиш, у ёки бу ҳодисалар (нохуш ҳодисаларнинг олдини олиш учун) ҳолати, унинг алоҳида параметрларини мунтазам кузатиш, назорат қилиш механизми

Монография – бир муаллиф томонидан олиб борилган тадқиқотларнинг илмий янгилиги ва илмий натижалари тугалланган яхлит илмий асар

Муаммо (юнон. *problema* – қийинчилик, тўсиқ) – билиш (идрок этиш)даги зиддият, қарама-қаршилик, янги факт, маълумот, уларни изоҳлаш, тушунтиришнинг эски усуллари ўртасидаги номувофиқлик, билим билан билмаслик ўртасидаги ўзига хос чегара

Муаммони қўйиш – илмий билиш жараёнида дастлабки босқич

Муаммонинг ифодаланиши – илмий тадқиқот мазмунининг кристаллаштирилиши, муаммонинг тўғри қўйилиши ишнинг муваффақиятли ечими

Мутлоқ ҳақиқат – шахсий фикрлар, маданият ёки вақт ўтиши билан ўзгармайдиган, барча вақт ва маконда тўғри бўлган ҳақиқат

Назарий билиш – рационал онгининг конструктив қисми, ақлий фаолият натижаси

Назария (юнон. *theoria* кузатув, тадқиқот) – табиат ва жамият ривожининг объектив қонуниятларини акс эттирадиган умумлашган қоидалар бирлиги, таълимот, ғоялар ёки тамойиллар тизими.

Натур фалсафа – қадимда ва ўрта асрларда табиат ҳақидагим фалсафий маълумот, унинг содда талқини

Неопозивитизм (юн. янги, ижобий) – позитивизмнинг янги шакли, XX асрда илмий билим ва фалсафий-методологик муаммолар таҳлили ва ечимини топишга қаратилган таълимот

Нейтрализм тенденцияси – муайян мавзуга нисбатан бетарафлик, ҳеч қандай томонни қўллаб-қувватлаш ёки қарши чиқиш йўқ, фикр билдиришдан сақланиш

Новация – янги ғоя, янгилик, жараён, хизмат ёки ғояни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш

Объектив ҳақиқат – билимларнинг инсон инсониятга боғлиқ бўлмаган мазмуни

Олим интуицияси – олимнинг маълум мавзу ёки муаммода тўғри ечимга эришиш учун онгининг тез ва ўзига хос ишлаш қобилияти, оқилоналик, рационализм,

Очиқ консенсус – бирор мавзу бўйича кенг жамоатчилик фикрини билдириш ва умумий келишувга эришиш учун қўлланиладиган очиқ ва шаффоф жараён

Парадигма (юнон. – *paradeigma* – мисол, намуна) – муайян соҳадаги билимларнинг асосий тушунчалари, назариялари, усуллари, қоидалари, илмий жамоатчилик томонидан фаннинг у ёки бу соҳасида унинг муайян тараққиёт даврида ундан фойдаланишнинг қабул қилинган усуллари

Парадигмал ўзгариш – илмий инқилоб, муайян соҳадаги билимларнинг асосий тушунчалари, назариялари, усуллари ва қоидаларининг тубдан ўзгариши, янги кашфиётлар, илмий мунозаралар, ижтимоий ислоҳотлар натижаси

Плагиат – кўчирмачилик, бошқа шахснинг ёзма ёки оғзаки асарини ўз асари сифатида тақдим қилиш

Прагматизм – билим ва ҳақиқатни амалий фойдалилик ва натижалар билан боғлаш, билимнинг аҳамияти унинг амалий фойдалилигида бўлади, деган ақидага амал қилиш, билимнинг натижаларига аҳамият бериш, билимни тажриба орқали ўрганиш ва ривожлантириш, билимни ҳаётда қўллаш ва муаммоларни ҳал қилиш учун ишлатиш

Прагматик метод – муайян мавзунини ўрганиш ёки муаммони ҳал қилиш учун амалий ёндашув, амалий фойдалилик, амалий натижаларни қадрлаш, муаммони ҳал қилишда тажриба ва кузатувларни қўллаш усули

Презентизм – ўтмишни ҳозирги замон тилида тушунтириш

Релевант ахборот – илмий масала прототипи (ечими топилган ўхшаш масала) баёнида мавжуд бўлган ахборот

Рефератив ахборот – бирламчи илмий ҳужжатларда мавжуд бўлган иккиламчи ахборот (маълумот)

Семиотика – белгилар ва белгили тизимларнинг хоссаларини ўрганувчи фан

Символ – моддий нарсалар ва жараёнларнинг белги ёки образ тарзи ифодаланган мазумуни, белги

Синергетика – ўз-ўзини ташкиллаштириш назарияси, янги дунёқараш шакли, нозиқлилик, глобал эволюция, “хаос орқали тартибланиш” феноменини ўрганиш бўйича тадқиқотлар билан боғланганлик, бифуркацион ўзгаришлар, вақтнинг орқага қайтмаслиги, беқарорликнинг эволюцион жараёнларда асосий характеристика сифатида намоён бўлиши

Синтез – объектни яхлитлигича, таркибий қисмлари бирлиги ва боғиқ ҳолида ўрганиш; таҳлил жараёнида қисмларга ажратилган бўлақларнинг алоқаларини белгилаб, яхлитга бириктириш

Синтетик билим – турли хил билим соҳаларини бирлаштириб, янги тушунчалар ва назарияларни яратиш, бирлаштириш, янги тушунчалар билан бойитиш, мураккаб муаммоларни ҳал қилиш жараёни

Сохталаштириш (фальсификация) (лат. falsus – сохта ва facio – қилаяпман) фараз ёки назариянинг хатолигини уларни эмпирик текшириш жараёнида белгилаш амалиёти. К.Поппер методологиясида фаразлар илмийлигининг ўта муҳим мезони

Статистик қонуниятлар – катта миқдордаги маълумотларни таҳлил қилиш орқали аниқланган қонуниятлар бўлиб, улар муайян ҳодисаларнинг эҳтимолийлигини кўрсатади, келажакдаги ҳодисаларни башорат қилиш, муайян вазиятда қандай қарор қабул қилиш, илмий тадқиқотларда маълумотларни таҳлил қилиш ва хулосалар чиқариш усули

Сциентизм – илмни билимнинг ягона ва энг юқори манбаи деб ҳисоблайдиган, фан-техника тараққиётининг ижобий жиҳатларини мутлақлаштирадиган фалсафий қараш, илм барча масалаларни ҳал қилиш учун қодир ва унинг усуллари ҳақиқатни аниқлаш учун энг яхши йўл деган устувор ғояни ҳимоя қилиш

Тадқиқ этиш ва ўрганиш – муайян мавзунини чуқурроқ таҳлил қилиш, унинг асосларини ўрганиш, янги маълумотлар тўплаш ва хулосалар чиқариш, маълумотларни тўплаш, таҳлил қилиш ва хулосалар чиқариш учун аниқ усулларни қўллаш тадқиқ этиш бўлса, маълумотларни ўқиш, тинглаш ёки кузатиш орқали ўзлаштириш, кенг маънодаги билим олиш жараёни

Тадқиқот объекти – илмий тадқиқотнинг асосий мавзуси, муайян муаммо билан боғлиқ тадқиқот мақсадини аниқлаш, маълумотларни тўплаш ва хулоса чиқаришга ёрдам берадиган илмий тадқиқотнинг муҳим қисми

Тадқиқот предмети – тадқиқот объекти ҳақидаги муайян жиҳатлар, хусусиятлар ёки муаммолар, бу тадқиқотнинг мақсадини аниқлашга, маълумотларни тўплашга ва хулосалар чиқаришга ёрдам беради

Тадқиқот услуги – янги билим олиш учун эски билимларни қўллаб илмий фактлар олиш воситаси

Тадқиқот услугиёти (технологияси) – тадқиқот усулларининг тизимли мажмуи, тадқиқот услублари, усуллари, техникаларини қўлланиш ва улар ёрдамида олинган натижаларни талқин қилиш қоидалари тизими

Тадқиқот фарази – кузатилаётган ҳодиса, ўрганилаётган ҳодисанинг тузилиши ёки унинг таркибий қисмлари ўртасидаги алоқалар туси ҳақидаги илмий асосланган тахмин

Тадқиқотнинг объектли соҳаси – фан ва амалиётнинг тадқиқот объекти жойлашган соҳаси

Тадқиқотчилик вазифаси – тадқиқот хатти-ҳаракатларининг элементар ташкил этилган мажмуи, унинг муддатлари етарли даражадаги аниқлик билан белгиланади

Тадқиқотчилик мутахассислиги (тадқиқот йўналиши) – тадқиқотларнинг барқарор шаклланган соҳаси, фанларнинг муаммолари, уни қўллаш соҳаси

Тажриба иши – ўрганилаётган объектга аввалдан ўйланган ўзгартиришларни киритиш услуги

Таснифлаш – ҳодисаларни бир-бирига нисбатан тартибга солиш, ўрганиладиган объектлар ва фактларни ўрганишнинг назарий услуги

Тезис (юнон. қоида, исбот) – муайян мавзу бўйича илгари сурилган даъво, илмий фараз, аниқ, тушунарли, баҳсли, илмий

асосланган фикр, тадқиқот ишининг асосини ташкил этувчи, муаллифнинг асосий фикрларини баён қилувчи қараш

Техник билимлар – илгари маълум бўлмаган нарса ва ҳодисага қаратилган билимлар

Тизимлилик – ўзаро манфаат, ва алоқада бўлувчи ва муайян яхлитлик ва бирликни ташкил этувчи элементлар тўплами.

Тушуниш – илмий билиш, идрок этишнинг ўта муҳим функцияси бўлиб, инсон ҳаракатлари, хулқи маъносини очиб бериш

Тушунтириш – билиш жараёнлари объектига кирган ва ҳодисаларнинг моҳиятини фикр орқали узатиш, ўзаро таъсир ўтказиш

Тушунча – муайян нарса, ҳодиса, жараён ёки ғояни тавсифловчи ақлий тасвир, тилда сўз ёки ибора орқали ифода этилади, инсонга дунёни англаш усули

Фальсификация – қилиниши-илмий ва ноилмий билимларни ажратиш (демаркация) тамойили ифодаси, яъни фақат инкор этиш орқали текшириб кўриш имконияти бўлган билимгина илмий билим бўлиши мумкин.

Фан – дунё ҳақидаги объектив билимлар тузиш, ижтимоий онг шаклларидан бири, борлиқ тўғрисидаги объектив маълумотларни тизимлаштиришга қаратилган фаолият соҳаси, табиат, жамият ва тафаккурнинг объектив қонунларига оид бўлган, узлуксиз ривожланиб бораётган билимлар тизими

Фан фалсафаси – илмий билишнинг онтологик, гносеологик ва методологик усули

Фан этоси – олим хулқ-атворини белгилайдиган ахлоқ қоидалари мажмуи

Фаннинг ижтимоий функцияси – фан методлари ва унинг маълумотларида ижтимоий ва иқтисодий ривожланиш режасини тузиш учун фойдаланиш

Фаннинг инсонпарварлашуви – фанда маънавий-маърифий ва фалсафий аспектларнинг муштараклиги

Фаннинг функциялари: ҳақиқий билимни яратиш, тавсифлаш, прогнозлаш; культурологик, маданий-технологик; ижтимоий тартибга солиш, бунёдкорлик; ижтимоий-сиёсий

Фан-техника тараққиёти – фан ва техниканинг ягона, ўзаро боғланган, илгарилаб ривожланиши

Фаолият сифатида фан – мақсадларни белгилаш, қарорлар қабул қилиш, йўл танлаш, ўз манфаатларини кўзлаш, масъулиятни тан олиш

Фараз (қадимги грек тилидан – асос, тахмин) – олдиндан ўрганилган фактлар, ҳодисалар, жараёнларнинг муайян мажмуига асосланган, уларни изоҳлаш учун илгари суриладиган ва тасдиқланиши ёки инкор этилиши шарт бўлган назарий тахмин

Формаллаштириш – билимлар йиғиндисининг мазмунини маълум шакл, сунъий тил белгилари орқали ифодалаш усули

Хабарловчи (сигнал) ахборот – турли даражада йиғилган, дастлабки хабар беришга мўлжалланган иккиламчи маълумот

Хаос – тартибсизлик, азалий чексиз фазо

Ҳамкорликдаги илмий тадқиқот – томонларнинг илмий буюртма асосида мақсадли ҳамкорликдаги фаолияти

Эзотерик билим (кўзга ташланувчи) фан соҳасида – астрологияда қўлланиладиган, илм-фан қоидаларига зид бўлмаган билим

Эксперимент (лат. experimentum – проба, тажриба) – ҳодислар ва объектлар ўртасидаги алоқалар ҳақида билим олиш, уларнинг хоссаларини билишга ёрдам берувчи эмпирик билиш методи

Экстернализм – фаннинг ривожини ички детерминация билан тавсифланиши, ташқи ижтимоий-тарихий омиллар таъсири билан белгиланиши

Электрон ҳукумат – барча ҳам ички ҳам ташқи алоқалар ва жараёнлар мажмуаси, тегишли ахборот-коммуникация технологиялари билан таъминланган ҳукумат

Эмпирик (амалий) билим – кузатиш, эксперимент ва далилга асосланган билим шакли

Эпистемология – билим, унинг тузилиши, тузилмаси ва ривожланишини тадқиқ қилувчи фалсафий-методологик таълимот

Яширин консунсус – муҳокама жараёнида “оғир” ва “очиқ муҳокама қилинмайдиган” мавзуларни кўтармаслик билан боғлиқ келишув

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Умумметодологик адабиётлар

1. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси / Инсон ҳуқуқлари. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 260 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – 80 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида. – Тошкент: Адолат, 2017. – 96 б.
4. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисидаги Қонуни. 2014 йил 5 май.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. – Тошкент: Адолат, 2017. – 112 б.
6. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – 56 б.
7. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 48 б.
8. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб – интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ БАСининг 72-сессиясидаги нутқи. // Халқ сўзи. 2017 йил 20 сентябрь.
10. Мирзиёев Ш.М. Конституция эркин ва фаровон ҳаёт, мамлакатни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – 64 б.

11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий мажлисга мурожаатномаси // – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – 80 б.

12. Мирзиёев Ш.М. Билимли авлод буюк келажакнинг, тадбиркор халқ фаровон ҳаётнинг, дўстона ҳамкорлик тараққиёт кафолатидир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – 64 б.

13. Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-6108-сонли Фармони // – Тошкент: Халқ сўзи, 2020 йил 7 ноябрь.

14. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: O'zbekiston, 2021. – 464 б.

Асосий адабиётлар

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2016. – 320 б.

2. Абдуллаева М. Билиш жараёнида абстрактлик ва конкретлик диалектикаси. – Тошкент: Фан, 1988. – 155 б.

3. Абдуллаева М. Проблема адекватности отражения эмпирическом и теорическом уровнях научного познания. Дисс. д-ра филос. наук. – Ташкент, 1984. – 208 с.

4. Абрамова Н. Невербальные мыслительные акты в “зеркале” рационального сознания // – Москва: Вопросы философии. 1998. № 7. – С. 9-15.

5. Аль-Фараби. О разуме и науки. – Алма-Ата, 1975. – 136 с.

6. Бахадиров Р. Из истории классификации наук на средневековом мусульманском Востоке. – Ташкент: Академия, 2000. – 242 с.

7. Бергсон А. Философская интуиция // Путь в философию: Антология. – Москва: Наука, 2001. – С. 210.

8. Бескова И.А. Как возможно творческое мышление. Институт философии. – Москва: ИФРАН, 1993 – 197 с.
9. Гудков Л., Дубин Б. Интеллегенция. – Москва: Наука, 1995. – 18 с.
10. Гулямов С.С. Файзиев О.О. Ижтимоий ривожланишда интеллект ва саломатликнинг роли. – Тошкент: Наврўз, 2019. – 148 б.
11. Исақова З.Р. Илмий тадқиқотда ворисийлик ва новаторлик. Ўқув услубий қўлланма. – Наманган, 2022. – 56 б.
12. Исақова З.Р. Илмий тадқиқотдаги ахлоқийлик мезонлари. – Наманган: Наманган нашриёти, 2022, - 54 б.
13. Исақова З.Р. Илмий иш асослари. – Тошкент: Наврўз, 2024. – 108 б.
14. Исҳоқова З. Комиллик калити. Монография. – Тошкент: Тошкент ислом университети нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2016. – 252 б.
15. Исҳоқова З. Тасаввуф таълимотида орифлик ва валийлик талқини. Монография. – Тошкент: Abu matbuot-konsalt, 2011. – 296 б.
16. Исақова З.Р. Олими нуқтадон / Бухоро давлат университети профессори, тарих фанлари доктори, Сулаймон Иноятович Иноятов таваллудининг 85 йиллигига бағишланган Республика конференцияси. – Бухоро, 2023. – Б. 36-39.
17. Кант И. Критика чистого разума / Пер. с нем. Н.Лосского. Примеч. Ц.Арзаканяна. – Москва: Мысль, 1994. – 591.
18. Классическая наука Средней Азии и современная мировая цивилизация / Под ред. О.Файзуллаева. – Ташкент: Фан, 2000. – 415 с.
19. Коваленко В.А. Творчество, как ценность в мире. А. Платова. – Москва: 1990.

20. Маритен Ж. Творческая интуиция в искусстве и поэзии / Пер. с франц. Серия Книга света. – Москва: РОССПЭН, 2004. – 400 с.
21. Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси. – Тошкент, 1997. – 196 б.
22. Норбеков М. Интуиция – это прорыв в будущее. Тайна тайн Вселенной / Путь внутрь себя. – Москва: Диля, 2011. – 160 с.
23. Рўзматзода Қ. Илмий ижод фалсафаси ва методологияси. – Тошкент: Наврўз, 2015. – 278 б.
24. Сатпрем. Шри Ауробиндо или путешествие сознания / Перевод с французского и английского А.А.Шевченко, В.Г.Баранова. – Москва, 2005. – 344 с.
25. Сахаров А. Ответственность ученых // Собрание сочинений. VIII том. – Москва: Наука, 2014.
26. Саифназаров И., Мухтаров А., Бобоев А. Илмий тадқиқот методологияси. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДИУ, 2014. – 132 б.
27. Саифназаров И., Никитченко Г., Қосимов Б. Илмий ижод методологияси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2014. – 200 б.
28. Синергетика: моҳияти, қонуниятлари ва амалиётда намоён бўлиши / Масъул муҳ. Б.Каримов. Муалл. жамоаси Б.Тураев ва бошқалар. – Тошкент: Наврўз, 2017. – 286 б.
29. Тилаб Маҳмуд. Комиллик асрорлари. Ҳаётий ҳақиқатлар. – Тошкент: Адолат. 2006. – 86 б.
30. Тўраев Б. Фан этикаси. Имом Бухорий халқаро илмий тадқиқот маркази. 2020 йил 6 август. <https://www.bukhari.uz/?p=11373>
31. Файзуллаев О. XX аср зиёлилари: устозларим ва сафдошларим. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2008. – 278 б.

32. Фалсафа. Энциклопедик луғат. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти. 2010. – 344 б.
33. Фесенкова Л. Дискурсы эзотерики (философский анализ). – Москва, 2001. – 240 с.
34. Шермухамедова Н.А. Илмий тадқиқот методологияси. Дарслик. – Тошкент: Фан ва технология, 2014. – 512 б.
35. Шермухамедова Н. Гносеология – билиш назарияси. – Тошкент: Файласуфлари миллий жамияти, 2011. – 317 б.
36. Эдвард де Боно. Параллельное мышление / Пер. с английского П.Самсонов. – Москва: Попурри, 2007. – 320 с.
37. Эркаев А. Тарих сабоқлари ва Учинчи Ренессанс зарурияти // – Тошкент: Халқ сўзи, 2021 йил 6 январь.
38. Қодиров Б. Истеъдод // Тафаккур. – Тошкент: 2007. – №3. – Б. 65-68.

Мундарижа

Сўзбоши ўрнида. Олимнинг ахлоқий масъулияти	6
Кириш. Илмнинг лаззати	10
Илмий тадқиқотда эркинлик ва ижтимоий назорат	12
Илмий ҳамжамиятда фаннинг эркинлиги тамойили	13
Мавзу танлаш эркинлиги ва унинг ижтимоий назорати	14
Илмий фаолиятни ижтимоий назорат қилиш воситалари: экспертлар кенгаши, коллегиял ташкилотлар, маслаҳат кенгашлари	14
Олий аттестация комиссияси олим илмий фаолиятига ҳаққоний баҳо берувчи ташкилот	17
Нейтрализм ва ижтимоий масъулият	20
Фандаги нейтрализм – дин, ахлоқ, сиёсатга аралашмасликнинг ифодаси	21
Нейтрализмнинг икки асосий тенденцияси	23
Ижтимоий масъулият тушунчаси ва унинг зарурияти	24
Олимлар жамоасининг таснифи: супер интеллектуал элита, интеллектуал элита, илм аҳли тушунчаларининг бир-биридан фарқловчи асосий белгилар	24
Ўзбекистоннинг интеллектуал элитаси ва уларга ишлаш учун яратилган шароитлар	25
Ўзбекистонда илмий лабораторияларни ривожлантиришнинг аҳамияти ва зарурияти	26
Элитар таълим ва элитар педагогика	27
Олимларнинг учрашувлари ва мулоқотини ташкил этиш, фикр алмашиш воситаларининг таснифи: конгресс, форум, симпозиум, конференция, семинарларнинг бир-биридан фарқли жиҳатлари .	28
Чин олим ёстуғин тошдин яратди... Адабиётшунос Иброҳим Ҳаққул билан суҳбат	29
Ҳозирги замон олимнинг портрети	35
Консенсуснинг шакллари ва даражалари	36
Халқаро жамоатчилик билан ишлашнинг аҳамияти	37
Маҳорат дарсларини ташкил этишнинг афзалликлари	38
Хулоса ўрнида. Олими нуктадон	39
Мавзу бўйича креатив саволлар	45
Мустақил иш мавзулари	47
Глоссарий	48
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	65

Исақова З.Р. Олимнинг профессионаллашуви ва ижтимоий масъулияти.
Магистратура таълим йўналиши талабалари учун ўқув-услубий қўлланма. –
Наманган, 2024. – 72 б.

ЗАМИРАХОН ИСАҚОВА

**ОЛИМНИНГ ПРОФЕССИОНАЛЛАШУВИ ВА
ИЖТИМОЙ МАСЪУЛИЯТИ**

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМА

Муҳаррир

Тожибоева Зилолахон Тожибой қизи

Наманган
2024